

Izazovi višejezičnog razvoja iz perspektive višejezičnih govornika

---

Mayer, Antonia

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:514569>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported / Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-18**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Antonia Mayer

IZAZOVI VIŠEJEZIČNOG RAZVOJA IZ PERSPEKTIVE
VIŠEJEZIČNIH GOVORNIKA

Diplomski rad

Zagreb, rujan 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Antonia Mayer

IZAZOVI VIŠEJEZIČNOG RAZVOJA IZ PERSPEKTIVE
VIŠEJEZIČNIH GOVORNIKA

Diplomski rad

Mentor rada:

doc. dr.sc. Jelena Vignjević

Zagreb, rujan, 2020

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. TEORIJSKI OKVIR – O VIŠEJEZIČNOSTI.....	3
2.1. Što je višejezičnost?	3
2.2. Podjela višejezičnosti	5
2.3. Kratki pregled istraživanja o višejezičnosti	7
2.4. Utjecaj višejezičnosti na razvoj djeteta	9
2.4.1. Nedostaci višejezičnosti	10
2.4.2. Prednosti višejezičnosti	11
3. ISTRAŽIVANJE O IZAZOVIMA VIŠEJEZIČNOG RAZVOJA IZ PERSPEKTIVE VIŠEJEZIČNIH GOVORNIKA.....	14
3.1. Cilj i istraživačka pitanja.....	14
3.2. Metoda.....	14
4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I INTERPRETACIJA REZULTATA	16
4.1. Jezično iskustvo (općenito).....	16
4.2. Iskustvo školovanja i višejezičnosti	21
4.3. Iskustvo posla i višejezičnosti	32
4.4. Iskustvo doživljavanja sebe u višejezičnosti	34
4.5. Pojedinačna (konkretna) iskustva odrastanja u višejezičnosti	39
5. ZAKLJUČAK.....	43
6. POPIS LITERATURE.....	45

SAŽETAK

Višejezičnost je složena i dinamična pojava koja zadnjih sto godina uvijek iznova budi zanimanje lingvisti, psiholingvisti, sociolingvisti i neurolingvisti. Tako se brojnim istraživanjima nastojao utvrditi utjecaj višejezičnosti na jezični, kognitivni i, u novije vrijeme, socio-emocionalni razvoj djeteta. Suvremeni se znanstvenici slažu da je višejezičnost velika prednost u životu, no u istraživanjima često zapostavljaju jedan bitan aspekt: kako sami govornici doživljavaju svoju višejezičnost? Stoga je temeljni cilj ovoga diplomskog rada ispitati učinke višejezičnog razvoja iz perspektive višejezičnih govornika. Provedeno je istraživanje kojim se nastojalo otkriti što višejezični govornici doživljavaju kao prednost, s kojim su se izazovima susretali tijekom odrastanja, je li okolina imala razumijevanje za te specifične izazove i kako je višejezični razvoj utjecao na govornikovu sliku o sebi. Kvalitativno istraživanje provedeno je pomoću polustrukturiranog intervjua u kojem je sudjelovalo dvadeset višejezičnih osoba u dobi od dvadeset do trideset godina. Dvanaestero ispitanika istodobno je usvojilo jezike, dok je osmero ispitanika slijedno višejezično, odnosno drugi su jezik usvojili između četvrte i osme godine života. Zajedničko je svim ispitanicima da je jedan od njihovih jezika hrvatski i da su većinu svog školovanja proveli u Hrvatskoj. Provedenim istraživanjem dobiven je uvid u različita iskustva koja su ispitanici imali s višejezičnim odrastanjem. Rezultati istraživanja pokazali su brojne prednosti koje ispitanici imaju zbog višejezičnosti, ali i određene nedostatke kojima se u literaturi uglavnom ne pridaje puno pozornosti. Osim toga, pokazalo se da doživljavanje vlastite višejezičnosti ovisi o uvjetima koji su doveli do usvajanja drugog jezika, razini jezičnih sposobnosti, osobnosti i, što je najvažnije, stavovima okoline. Naime, izgleda da su razumijevanje i potpora okoline zaštitni faktor od mogućih posljedica komunikacijskih prepreka, kao što su problemi sa socijalizacijom, nisko samopouzdanje te negativan odnos prema svojoj višejezičnosti i višekulturnosti.

Ključne riječi: višejezičnost, višekulturnost, izazovi višejezičnog razvoja, slika o sebi

SUMMARY

Multilingualism is a complex and dynamic phenomenon that has aroused the interest of linguists, psycholinguists, sociolinguists and neurolinguists over the last hundred years. Thus, numerous studies have sought to determine the impact of multilingualism on the linguistic, cognitive and, more recently, socio-emotional development of the child. Today's scientists agree that multilingualism is a great advantage in life, but they often neglect one important aspect in their studies: how do multilinguals perceive their multilingualism? Therefore, the main aim of this thesis is to examine the effects of multilingual development from the perspective of multilinguals. Research was conducted to determine what multilingual speakers perceive as an advantage, what challenges they encountered while growing up, whether the environment had understanding for these specific challenges, and how multilingual development affected the multilinguals self-image. The qualitative research was conducted using a semi-structured interview involving twenty multilinguals aged from twenty to thirty. Twelve participants acquired their languages simultaneously, while eight respondents were sequentially multilingual, i.e. they acquired the second language between the ages of three and seven. What all participants have in common is that one of their languages is Croatian and that they spent most of their schooling in Croatia. The conducted research provided an insight into the different experiences that the participants had growing up multilingually. The results showed numerous advantages that the participants have due to multilingualism, but also certain disadvantages which are generally not given much attention. Furthermore, it was found that the experience of one's own multilingualism depends on the conditions that led to the acquisition of another language, the level of language skills, personality and, most importantly, the attitudes of the environment. Namely, it seems that an understanding and supporting environment is a protective factor against the possible consequences of communication barriers such as socialization issues, low self-esteem and a negative attitude towards one's multilingualism and multiculturalism.

Key words: multilingualism, multiculturalism, challenges of multilingual development, self-image

1. UVOD

Kao što naslov otkriva, rad se bavi pojavom višejezičnosti i utjecajem kojeg ona ima na život višejezičnih osoba. O višejezičnosti su provedena brojna istraživanja te se ona u današnje vrijeme, unatoč negativnom stavu znanosti prema višejezičnosti u prošlosti, smatra velikom prednosti za govornika. Međutim, malo se govori o izazovima s kojima se višejezične osobe mogu susresti te o njihovoj percepciji takvog odrastanja. Nas je upravo to zanimalo te smo provedenim istraživanjem nastojali dobiti odgovor na ta pitanja.

Višejezičnost je sposobnost društva, institucija, grupa i pojedinca da u svakodnevnom životu u različitim situacijama koriste dva ili više jezika (Franceschini, 2011). U svrhu ovog rada pojmovi višejezičnost i dvojezičnost koristit će se kao sinonimi. Naime, kako je jedan ispitanik našeg istraživanja odrastao s tri jezika, a u većini se literature upotrebljava pojam dvojezičnost, kada se referiraju literatura ili rezultati provedenih istraživanja, umjesto dvojezičnosti koristit će se pojam višejezičnost. Jelaska (2005) smatra da razlika između onoga tko govori dva jezika i onoga tko govori tri jezika nije tako velika kao razlika između jednojezične i dvojezične osobe: ona jednostavno zna još jedan jezik više. Moglo bi se reći da je osoba dvojezična i navesti jezike koje zna jer je naziv dvojezičnost ili bilingvizam često pokrивao znanje i više od jednog jezika, bez obzira na broj. Međutim, u ovom radu prednost se daje pojmu višejezičnost.

Grosjean (2010) tvrdi da višejezičnost, suprotno općem vjerovanju, nije rijetka pojava jer prema procjenama je polovica svjetske populacije višejezično. U Hrvatskoj je, prema popisu stanovništva iz 2011. godine, gotovo 5% stanovništva višejezično (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2018). Uzimajući u obzir da su podaci stari gotovo desetljeće, pretpostavlja se da je aktualan udio višejezičnog stanovništva i veći. Iako je višejezičnost u današnjem društvu rasprostranjena pojava, Grosjean (2010) navodi da postoje brojni mitovi o višejezičnosti koji višejezičnim osobama otežavaju odrastanje, a posebice prihvaćanje svog osobnog i kulturnog identiteta. Stoga smatramo da postoji potreba za radovima koji daju uvid u višejezičnost iz perspektive samih višejezičnih osoba.

Rad je podijeljen na tri glavna dijela: teorijski dio, istraživanje te zaključak. U teorijskom se dijelu rada obrađuju definicije i podjele višejezičnosti te daje kratak pregled istraživanja o višejezičnosti u novijoj povijesti. Također govori se o utjecaju višejezičnosti na

razvoj djeteta, odnosno o prednostima i nedostacima višejezičnog razvoja prema dosadašnjim istraživanjima. U drugom se dijelu rada opisuje provedeno istraživanje, odnosno cilj i metodologija istraživanja. S obzirom na to da je interpretacija dobivenih rezultata vrlo opširna, zasebno je odvojena. U zadnjem se dijelu rada navodi zaključak donesen na temelju rezultata istraživanja i izučavanju literature.

2. TEORIJSKI OKVIR – O VIŠEJEZIČNOSTI

2.1. Što je višejezičnost?

U uvodu je navedena definicija višejezičnosti kao sposobnosti društva, institucija, grupa i pojedinca da se u svakodnevnom životu u različitim situacijama koriste dvama ili većim brojem jezika (Franceschini, 2011). Shodno tomu Li (2008 prema Cenoz, 2013) definira višejezičnu osobu kao svakoga tko može komunicirati na više jezika, bilo aktivno (govorenjem i pisanjem) ili pasivno (slušanjem i čitanjem).

Međutim, Kemp (2009 prema Jajić Novogradec, 2017) smatra da takve definicije nisu dovoljno precizne jer pri određivanju višejezičnosti u obzir treba uzeti i stupanj jezičnoga znanja u svim jezicima kojima pojedinac vlada, stupanj funkcionalne sposobnosti (tj. upotrebu jezika u komunikacijske svrhe), jezični kriterij zajedničkoga shvaćanja, kulturološke i političke kriterije, neke afektivne kriterije te pismenost. S obzirom na te kriterije, u literaturi postoje brojne definicije višejezičnosti, odnosno dvojezičnosti. Kao što je objašnjeno u uvodu, u literaturi je zastupljeniji pojam dvojezičnost koji obuhvaća i govorenje više od dvaju jezika (Myers-Scotton, 2006). Stoga će se sljedeće definicije dvojezičnosti odnositi i na višejezičnost.

Bloomfield (1951 prema Chong, 2004), Hall (1952 prema Chong, 2004) i Williams (1962 prema Chong, 2004) za definiranje dvojezičnosti zahtijevaju ovladanost oboma jezicima kao kod izvornih govornika. Prema njima, osoba je dvojezična samo ako oboma jezicima vlada uravnoteženo i u potpunosti, kao materinskim jezikom. Chong (2004) smatra da je takav maksimalistički pristup određivanju dvojezičnosti problematičan jer u stvarnosti višejezične osobe rijetko dostižu takvu razinu ovladanosti u oba jezika.

Nasuprot tomu stoji minimalistički pristup koji zastupaju Diebold (1964 prema Chong, 2004) i Macnamara (1969 prema Chong, 2004). Za razliku od optimalne ovladanosti jezikom, koju traže zastupnici maksimalističkog pristupa da bi se govorilo o dvojezičnosti, oni smatraju da je dovoljno imati minimalnu sposobnost u jednoj od jezičnih djelatnosti (npr. proizvoditi rečenice na drugome jeziku). Međutim, polazi li se od takvog stajališta, gotovo svaki govornik mogao bi se smatrati višejezičnim (Chong, 2004).

Haugen (1969 prema Chong, 2004) nastoji premostiti ta suprotna stajališta sa svojom tvrdnjom da dvojezičnost počinje onoga trenutka kada je govornik u stanju stvoriti cjelovite, smislene iskaze u drugom jeziku. Kako ta definicija ne traži savršeno znanje u oba jezika, mnogi su je autori preuzeli. Primjerice, Titone (1972 prema Jelaska, 2005) smatra da dvojezičnost počinje kada pojedinac ne parafrazira materinski jezik, nego slijedi pojmove i strukture drugoga jezika, a Johnson i Johnson (1999 prema Jelaska, 2005) smatraju da je dvojezičnost ovladanost jezikom bar u tome stupnju da se pojedinac njime služi u različitim ulogama, u sporazumijevanju i u spoznajnim djelatnostima.

Dosadašnje su definicije u obzir uzele samo kriterij vladanja jezikom, međutim višejezičnost je kompleksna pojava koja ima još i kulturne i socijalne aspekte. Tako Bialystok (2006 prema Močinić, 2011) dvojezičnu osobu opisuje kao onu koja se podjednako dobro služi s oba jezika, no koja se također, u sociokulturnom smislu, umije prilagoditi oboma jezicima. Kemp (2009 prema Jajić Novogradec, 2017) s druge strane smatra da višejezični govornici ne moraju posjedovati jednako znanje, kao ni kontrolu svih jezika koje znaju. S time se slažu Bradarić-Jončić i Kolarić (2012; str. 104) koje tvrde da „dvojezične osobe ne trebaju biti podjednako vješte u oba jezika, već ono što ih zapravo definira jest upotreba jezika.“ Grosjean (2010) također naglasak stavlja na upotrebu jezika: on tvrdi da je dvojezična osoba ona koja u svakodnevnom životu upotrebljava dva ili više jezika.

Močinić (2011) navodi kako je nemoguće odrediti jednu definiciju dvojezičnosti koja bi zadovoljila sve varijable koje dvojezičnost čine tako kompleksnom pojavom. Dvojezičnost, odnosno višejezičnost, složena je i dinamična pojava koju je teško definirati, a da se pritom zadovolje svi lingvistički i socijalni aspekti. Anderson i Boyer (1970 prema Prebeg-Vilke, 1991; str. 89) ovako opisuju pokušaj stručnjaka da definiraju dvojezičnost: „Jedino su se svi sporazumjeli da je bilingvizam poznavanje i upotreba dvaju jezika od strane iste osobe.“

Kao što je vidljivo iz navedenoga, teško je postaviti općeprihvaćenu definiciju višejezičnosti. No za potrebe ovog rada kriterij za određivanje višejezične osobe nije vladanje svim jezicima na jednakoj razini, već upotreba dvaju ili više jezika u svakodnevnom životu.

2.2. Podjela višejezičnosti

Višejezičnost se prema različitim kriterijima može podijeliti na razne načine (npr. s obzirom na dob usvajanja jezika, dominaciju jezika, upotrebu jezika i sl.). Jelaska (2005) tako je dala podjelu dvojezičnosti, a time i višejezičnosti, po vremenu, jezicima, jezičnim sposobnostima i jezičnim djelatnostima. U literaturi se mogu naći podjele drugih autora, no usprkos tomu što su korišteni drugačiji izrazi, način podjele uglavnom je isti. Stoga će se dati kratki pregled podjele kakvu je navela Jelaska (2005).

I. Podjela po vremenu

Prva podjela obuhvaća podjelu po vremenu stjecanja drugog jezika (rana i kasna dvojezičnost) i podjelu po dobi kada dijete ovladava dvama jezicima (istovremena i slijedna dvojezičnost).

Rana dvojezičnost, odnosno dvojezičnost u dječjoj dobi, stječe se u dobi do dvanaest godina, a kasna dvojezičnost dalje se dijeli na mladenačku i odraslu dvojezičnost. Kod mladenačke dvojezičnosti drugi jezik usvaja se do osamnaeste godine, dok je odrasla dvojezičnost kad se drugi jezik usvaja nakon osamnaeste godine. Odraslu dvojezičnost karakterizira ovisnost rječnika jednog i drugog jezika (npr. služe se podacima o riječi drugoga jezika dok se služe prvim jezikom). Suprotno tomu, dvojezična djeca nakon početne faze imaju odvojene sustave dvaju jezika pa ne miješaju riječi i sintaksu. Mladenačka dvojezičnost ima sličnosti kako s ranom tako i s odraslom dvojezičnošću (Jelaska, 2005).

Istovremena je dvojezičnost kada djeca od rođenja usvajaju oba jezika. Naziva se još i simultana dvojezičnost, a jedan od načina kojom se ona postiže jest strategija *jedna osoba – jedan jezik*. Prebeg-Vilke (1991) objašnjava da po toj strategiji svaki roditelj govori s djetetom svojim jezikom. Mnogi se zalažu za tu strategiju jer je svaki jezik vezan uz jednu osobu pa se jezici ne miješaju. Međutim, Grosjean (2010) smatra da glavni kriterij za odabir strategija mora biti potreba za jezikom. Dijete treba uočiti potrebu za oba jezika u svakodnevnom životu jer ako shvati da mu slabiji jezik (npr. jezik nacionalne manjine) nije potreban, može se prestati njime koristiti. Stoga Grosjean u takvim slučajevima predlaže da se svi članovi obitelji doma koriste slabijim jezikom kako bi povećali djetetovu izloženost tom jeziku.

Slijedna ili sukcesivna dvojezičnost je ona kada dijete drugim jezikom (J2) ovlada nakon prvoga, materinskoga (J1). Osnove materinskoga jezika usvajaju se do treće godine pa je to najčešća dobna granica nakon koje se govori o slijednoj dvojezičnosti (Jelaska, 2005).

II. Podjela po jezicima

Prema jezicima koji se usvajaju, dvojezičnost se dijeli na okomitu i vodoravnu te govornu i znakovnu dvojezičnost.

Vodoravna ili horizontalna dvojezičnost najviše se spominje jer se odnosi na usvajanje dvaju jezika koji su međusobno dovoljno različiti da se smatraju zasebnim jezicima (Jelaska, 2005).

Okomita ili vertikalna dvojezičnost odnosi se na usvajanje materinskoga idioma i standardnoga jezika. Naime, „pojedini hrvatski mjesni idiomi više se razlikuju od standarda nego neki slavenski jezici međusobno“ (Jelaska, 2005; str. 41). Tako Težak (1996 prema Jelaska 2005) smatra da je odnos među materinskim idiomom i standardnim jezikom često po mnogo čemu sličan odnosu među dvama jezicima.

Jelaska (2005) navodi kako je dvojezična i ona osoba koja se uz jedan govoreni jezik služi i znakovnim jezikom. Nadalje, osoba koja govori dvama znakovnim jezicima (npr. hrvatski i američki znakovni jezik) može se usporediti s osobom koja govori dva srodna jezika.

III. Podjela po jezičnim sposobnostima

Na osnovi jezičnih sposobnosti glavna je podjela dvojezičnosti na uravnoteženu i neuravnoteženu dvojezičnost.

Kod uravnotežene dvojezičnosti govornik ima podjednake jezične sposobnosti u oba jezika, odnosno oboma jezicima vlada na istoj razini. To ne znači nužno da se radi o vrlo visokoj razini sposobnosti ni da se govornik može jednako dobro koristiti svojim jezicima u svim komunikacijskim situacijama i svim jezičnim ulogama, ali nema znatne razlike među jezicima (Medved Krajnović, 2010).

Neuravnotežena ili dominantna dvojezičnost mnogo je češća od uravnotežene jer dvojezični govornici rijetko oboma jezicima vladaju kao jednojezični govornici te je jedan jezik

obično bolji od drugoga. Jezik kojim govornik bolje vlada jači je ili dominantni jezik, dok se drugi jezik zove slabijim jezikom. Međutim, promjenom okolnosti slabiji jezik može postati jači i obratno. Do neuravnotežene dvojezičnosti uglavnom dolazi jer se govornici svojim jezicima služe u različitim situacijama i ulogama (npr. jednim jezikom se služe u domu, a drugim na poslu) (Jelaska, 2005).

IV. Podjela po jezičnim djelatnostima

Prema jezičnim djelatnostima dvojezičnost se dijeli na pasivnu i aktivnu te funkcionalnu dvojezičnost.

Pasivna ili prijamna dvojezičnost je kada osoba vlada drugim jezikom samo na razini razumijevanja, ali nije se sposobna njime služiti. Ona uključuje razumijevanje govora i čitanje tekstova na drugom jeziku. Aktivna ili proizvodna dvojezičnost podrazumijeva da je govornik u stanju služiti se drugim jezikom te uključuje govorenje i pisanje (Jelaska, 2005).

Nadalje Jelaska (2005) navodi da je od četiri jezične sposobnosti (razumijevanje, čitanje, govorenje i pisanje) moguće imati samo jednu, dvije ili tri. Na primjer, aktivna dvojezičnost može uključivati samo govorenje, a pasivna samo razumijevanje pisanih tekstova.

Funkcionalna dvojezičnost govornikovo je aktivno ili pasivno vladanje drugim jezikom, ali samo u određenim situacijama. Jelaska (2005) daje sljedeće primjere: neki govornici mogu dobro razumjeti stručne tekstove iz područja kojim se bave, ali ne i ostale pisane tekstove, ili primjer tajnica kojima je za posao katkad nužno, ali i dovoljno, vladati poslovnim jezikom, ne i drugim idiomima.

2.3. Kratki pregled istraživanja o višejezičnosti

U prvoj polovici 20. stoljeća, kada su provedena prva istraživanja o višejezičnosti, vladalo je uvriježeno mišljenje da višejezična djeca kasne u jezičnom i kognitivnom razvoju te da višejezičnost negativno utječe na jezične sposobnosti višejezičnih govornika.

Tako Kelly (1936 prema Chong, 2004) i Tireman (1955 prema Chong, 2004) u svojim istraživanjima dokazuju da dvojezične osobe imaju ozbiljne probleme s vokabularom,

gramatičkim strukturama, redosljedom riječi u rečenici i morfologijom. Travis i Johnson (1937 prema Chong 2004) kod dvojezične djece utvrdili su značajno veću učestalost mucanja u odnosu na jednojezičnu djecu, a Seidl (1937 prema Chong 2004) i Darcy (1946 prema Chong, 2004) svojim rezultatima istraživanja dokazivali su kašnjenje u jezičnom razvoju kod dvojezične djece. Osim što se smatralo da višejezičnost djeluje štetno na jezični razvoj, vladalo je mišljenje da negativno utječe i na kognitivni razvoj. Naime, bilo je istraživanja koja su otkrila da dvojezična djeca imaju niži kvocijent inteligencije od jednojezične djece (Chong, 2004).

Hakuta i Diaz (1985) tvrde da je većina tih istraživanja patila od širokog raspona metodoloških problema (npr. nisu kontrolirali razlike u socio-ekonomskom statusu između višejezičnih i jednojezičnih ispitanika). Stoga se u današnje vrijeme rezultati dobiveni tim istraživanjima smatraju nepouzdanima.

Prebeg-Vilke (1991) navodi da preokret donose Peal i Lambert sa svojim istraživanjem 1962. godine. Naime, oni su izjednačili ispitanike s obzirom na socio-ekonomski status, spol i dob pa su u tom istraživanju dvojezična djeca u usporedbi s jednojezičnim vršnjacima postigla znatno bolje rezultate i u verbalnim i u neverbalnim testovima inteligencije. Tim su rezultatima Peal i Lambert pobili tvrdnje većine ranijih istraživanja.

Hakuta i Diaz (1985) smatraju da istraživanje koje su proveli Peal i Lambert ključno zbog toga što je istraživače prisililo da u budućim istraživanjima pomnije biraju uzorak i da kod dvojezičnih ispitanika utvrde razinu ovladanosti oboma jezicima. Od tada pa nadalje provedena su brojna istraživanja u kojima su se jednojezična djeca uspoređivala s djecom uravnotežene dvojezičnosti. Rezultati su pokazali mnoge prednosti za kognitivne sposobnosti višejezičnih ispitanika, kao što su konceptualizacija, viša metalingvistička svijest te veća fleksibilnost u izvedbi različitih kognitivnih zadataka.

Grosjean (1982 prema Chong 2004) opisuje istraživanje koje je provela Ianco-Worrall 1972. godine. Cilj je bio usporediti kognitivnu fleksibilnost englesko-afričke djece u dobi od četiri do šest te sedam do devet godina s kontrolnom skupinom jednojezične djece. Kako bi se provjerilo daju li djeca prednost semantici nad fonologijom, ispitanicima je ponuđen izbor riječi koje su u semantičkom ili fonetskom smislu slične zadanoj riječi. Na primjer, djeci su ponuđene riječi „can“ i „hat“ te su ona morala odrediti koja je od tih riječi sličnija riječi „cap“. Dvojezična

djeca u dobi od četiri do šest godina češće su birala semantički povezanu riječ „hat“, dok su jednojezična djeca iste dobi odgovor temeljili na fonetskom aspektu i odgovorili „can“. Među starijom djecom i jednojezični i dvojezični govornici odgovor su temeljili na semantici.

Dakle, u suvremenim istraživanjima o višejezičnosti pri sastavljanju mjernih instrumenata u obzir se uzimaju dodatni faktori poput socio-ekonomskog statusa, jezika na kojem se test provodi i neverbalna inteligencija. Također, sve se više ističu pozitivni utjecaji višejezičnosti na razvoj djeteta. Dobar zaključak o dosadašnjim istraživanjima na području višejezičnosti daje Medved Krajnović:

Jedna od najvećih rasprava vezanih za dvojezičnost bilo je pitanje kognitivne koristi ili štetnosti za dvojezičnu djecu. Dugo je prevladavalo mišljenje da dvojezičnost ugrožava djetetov jezični, kognitivni i emocionalni razvoj, dok suvremena istraživanja uglavnom podupiru ideju o pozitivnim utjecajima dvojezičnosti koji su prisutni cijeli život (Medved Krajnović, 2005, str. 27).

2.4. Utjecaj višejezičnosti na razvoj djeteta

Razvoj višejezičnog djeteta, odnosno utjecaj koji višejezičnost ima na razvoj djeteta, oduvijek je budio zanimanje stručnjaka. Stoga su provedena mnoga istraživanja kojima su se nastojale utvrditi sličnosti i razlike između jednojezičnoga i višejezičnoga razvoja. Dok se u starijim istraživanjima veći naglasak stavlja na jezični i kognitivni razvoj, u suvremenim se istraživanjima pridaje značenje i socio-emocionalnom razvoju višejezičnog djeteta.

Medved Krajnović (2010) za jezični razvoj navodi da je kod jednojezične i višejezične djece redoslijed pojave određenih razvojnih faza vrlo sličan. Nadalje zaključuje, sagledavajući rezultate dosadašnjih istraživanja, da višejezičnost ne opterećuje dodatno umne sposobnosti i da su djeca biološki predodređena za usvajanje dvaju jezika kao i za usvajanje jednoga jezika.

Ipak, višejezičnost je složena pojava koja svakako utječe na djetetov razvoj, a o tim negativnim i pozitivnim aspektima bit će govora u nastavku.

2.4.1. Nedostaci višjezičnosti

Glavni nedostaci višjezičnosti koji se spominju u literaturi jesu: manji vokabular višjezične djece u odnosu na jednojezičnu djecu iste dobi, interferencija (utjecaj jednog jezika na drugi) te moguće teškoće u razvijanju osobnog i kulturnog identiteta.

Istraživanja o vokabularu višjezičnih govornika pokazuju da oni redovito postižu lošije rezultate u oba jezika. Vokabular dvojezičnih osoba najčešće se ispituje *Peabody slikovnim testom rječnika* (eng. *Peabody Picture Vocabulary Test*). Tim se testom mjeri receptivno poznavanje rječnika, a zadatak je izabrati jednu od četiri slike koja najbolje predstavlja traženu riječ, s time da pojmovi postupno postaju sve zahtjevniji (Bialystok i Craik, 2010).

Bialystok, Luk, Peets i Yang (2010) proveli su istraživanje kojim su htjeli utvrditi koliko se vokabular drugog jezika (jezik na kojem se odvija nastava, tj. engleski jezik) dvojezične djece razlikuje od vokabulara jednojezične djece. Uzorak se sastojao od preko 1700 djece u dobi od tri do deset godina te se pokazalo da su jednojezična djeca postigla bolje rezultate u svakoj dobnoj skupini, iako su dvojezična djeca tečno govorila engleskim jezikom i svaki su ga dan koristila u školi. Glavna razlika u vokabularu vidjela se u riječima koje su dio izvanškolskog života, što je bilo i očekivano s obzirom na to da su dvojezični ispitanici doma govorili jezikom koji nije engleski.

Nadalje, Michael i Gollan (2005 prema Bialystok i Craik, 2010) navode da su istraživanja o obradi jezika kod odraslih dvojezičnih govornika pokazala da su oni čak i u svom dominantnom jeziku sporiji u imenovanju slika te čine više pogrešaka, postižu niže rezultate na zadacima verbalne tečnosti, češće doživljavaju fenomen riječi navrh jezika i pokazuju uplitanje jednog jezika na drugi pri donošenju leksičkih odluka. Odnosno, kako je zaključila Bialystok (2009), u zrelijoj dobi više nije u tolikoj mjeri razlika u širini vokabulara, već u pristupu rječniku i dostupnosti leksika.

Prebeg-Vilke (1991) navodi da je interferencija pojam kojim se označuje utjecaj jednog jezika na drugi. Obično se radi o utjecaju dominantnog jezika na slabiji, a taj se nesvjestan proces pojavljuje na svim jezičnim razinama: od razine izgovora i gramatičkih struktura do razine jezičnih i izvanjezičnih (kulturoloških) značenja. Chong (2004) tvrdi da je skoro nemoguće potpuno izbjeći interferenciju, ali obično višjezični govornik jezikom vlada dovoljno

dobro da se ona samo rijetko javlja. Najčešći uzroci interferencije su fonološka ili morfološka sličnost u strukturama među jezicima, rijetke i kompleksne strukture te stanje govornika (npr. umor, stres i drugi emocionalni faktori).

Uz interferenciju veže se i pojava miješanja kodova (engl. *code-mixing*). Najjednostavnije rečeno to je „naizmjenično korištenje oboma jezicima“ (Medved Krajnović, 2010; str.11). Prema Genessee (2009), miješanje kodova je korištenje obilježja obaju jezika u istoj rečenici ili iskazu. Obilježja jezika koja se u tom procesu mijenjaju mogu biti fonološka (glasovi), leksička (riječi), morfosintaktička (nastavak riječi, poredak riječi ili služba riječi u rečenici) ili pragmatička (razgovorna). Ovisno o tome upotrebljava li govornik miješanje kodova svjesno ili nesvjesno, ono se može smatrati deficitom u jezičnim sposobnostima.

Važan čimbenik u socio-emocionalnom razvoju djeteta jest razvoj identiteta i osjećaja pripadnosti obitelji, drugim društvenim skupinama i određenoj kulturi. Skutnabb-Kangas (1981 prema Brown, 2017) tvrdi da djetetu često materinski jezik daje osjećaj identiteta. Međutim, višejezično dijete odrasta s dva jezika pa se možda ne može poistovjetiti samo s jednim jezikom ili kulturom, smanjujući osjećaj pripadnosti i jednoj i drugoj kulturi. Dakle, djeca koja odrastaju s dva ili više jezika i u dvjema ili u više kultura mogu iskusiti zbunjenost oko svog identiteta i osjećaj rastrganosti između dvije kulture. Stoga Brown (2017) smatra da kod višejezične djece treba posebice razvijati te aspekte socio-emocionalnog razvoja, primjerice naglašavanjem sličnosti između njih i druge djece i odraslih koji ih okružuju.

2.4.2. Prednosti višejezičnosti

Unatoč navedenim nedostacima, istraživanja pokazuju da višejezičnost ima brojne prednosti za jezični, kognitivni i socio-emocionalni razvoj djeteta. Jelaska (2005; str. 40) o prednostima višejezičnosti kaže: „dvojezična djeca bolja su u odvajanju semantičke i fonološke razine riječi, imaju višu metajezičnu svijest, često im se i ranije pojavi, bolja su na ispitivanjima kreativnosti, što znači da prednost rane dvojezičnosti nadilazi samo jezično stanje.“

Da su višjezična djeca bolja u odvajanju semantičke i fonološke razine riječi može se vidjeti iz već opisanog istraživanja gdje su višjezična djeca ranije bila u stanju razlikovati jesu li riječi slične po zvučnosti ili po značenju.

Bialystok i Craig (2010) navode da se viša metajezikna svijest višjezične djece očituje u razumijevanju strukture i značenja jezika. Istraživanja o metajeziknoj svijesti pokazala su da jednojezična i dvojezična djeca jednako uspješno određuju gramatički netočne rečenice ako su smislene, npr. „Apples growed on trees“ ili „Jabuke rasti na stablu“. Međutim, kad je trebalo odrediti gramatičku ispravnost besmislenih rečenica kao što je „Apples grow on noses“ ili „Jabuke rastu na nosu“, dvojezična su djeca postigla znatno bolje rezultate. Naime, činjenica da jabuke u stvarnosti ne rastu na nosu previše je zbunjivala jednojezičnu djecu da bi uspjela odijeliti gramatičku strukturu rečenice od sadržaja. Dvojezična djeca taj su zadatak uspješno riješila jer su, zahvaljujući razvijenom sustavu izvršne kontrole, bolja u odabiru relevantnih informacija i u ignoriranju nebitnih distraktora. Ta je sposobnost kod višjezičnih osoba prisutna od ranog djetinjstva do odrasle dobi (Sebastián-Gallés, Albareda-Castellot, Weikum i Werker, 2012).

Kovács i Mehler (2009 prema Vujnović Malivuk i Palmović, 2015) kod dvojezične su dojenčadi utvrdili poboljšani razvoj perceptivne pažnje. U svom su istraživanju dojenčad u dobi od sedam mjeseci naučili da na određen podražaj okrenu glavu kako bi dobili vizualnu nagradu te su kasnije zamijenili podražaje za koje se dobije nagrada. Novi odgovor naučili su samo dvojezični ispitanici što pokazuje da, čak i prije nego što počnu govoriti, iskustvo izgradnje dvaju jezičnih sustava omogućuje dvojezičnoj djeci da steknu bolje perceptualne resurse i usmjere pažnju na bitne aspekte situacije.

Prebeg-Vilke (1991) smatra da višjezičnost pozitivno djeluje i na djetetov socijalni razvoj. Potkrepljuje to istraživanjem u kojem su jednojezična i višjezična djeca morala objasniti jednostavnu igru jednom igraču s povezom na očima i drugome bez poveza. Ispostavilo se da su višjezična djeca igraču s povezom na očima pravila objašnjavala potpunije i preciznije nego jednojezična djeca. Pretpostavlja se da je razlog tomu što su višjezična djeca bolje razumjela potrebe onih koji imaju probleme u komunikaciji, identificirala ih i odgovorila na njih.

Slično tomu, Baker i Jones (1998 prema Bradarić-Jončić i Kolarić, 2012) navode da višejezične osobe pokazuju veću senzibilnost u komunikaciji te su suosjećajnije i strpljivije u komunikaciji s drugim osobama koje ne vladaju u potpunosti njihovim jezikom. Također, roditelji višejezične djece u Švedskoj su u intervjuima tvrdili da su njihova djeca zbog višejezičnosti i višekulturnosti od rane dobi pokazivala brigu za druge i razumijevanje za pripadnike drugih kultura (Prebeg-Vilke, 1991).

Dakle, višejezičnost od najranije dobi, uz nedostatke, donosi i niz specifičnih prednosti koje nisu ograničene samo na jezične sposobnosti. Upravo zbog toga u današnje se vrijeme utjecaj višejezičnosti djetetov razvoj smatra povoljnim.

3. ISTRAŽIVANJE O IZAZOVIMA VIŠEJEZIČNOG RAZVOJA IZ PERSPEKTIVE VIŠEJEZIČNIH GOVORNIKA

3.1. Cilj i istraživačka pitanja

Kao što je navedeno u teorijskom dijelu rada, o višejezičnosti su provedena brojna istraživanja. Međutim, postavlja se pitanje kako sami višejezični govornici doživljavaju tu osobinu koja obilježava njihov život. Stoga je cilj ovoga istraživanja bio ispitati pozitivne i negativne učinke višejezičnog razvoja iz perspektive višejezičnih govornika.

Ovim se istraživanjem htjelo odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Što u višejezičnom odrastanju i životu takvi govornici doživljavaju kao prednost?
2. S kojim se izazovima susreću višejezični govornici tijekom školovanja i kasnije u životu?
3. Ima li okolina razumijevanje za specifične izazove na koje nailaze višejezični govornici?
4. Kako višejezični razvoj utječe na govornikovu sliku o sebi?

3.2. Metoda

Istraživanje je provedeno na namjernom uzorku od 20 ispitanika, od kojih je 15 bilo ženskog spola, a 5 muškoga. Ispitanici su bili u dobi od 20 do 30 godina, a prosječna dob bila je 24 godine. Istraživanju su pristupili višejezični govornici koji se razlikuju po jezicima s kojima su odrasli te po dobi kad su ih usvojili. Jezici s kojima su ispitanici odrasli jesu: hrvatski i njemački (6 ispitanika), hrvatski i češki (5 ispitanika), hrvatski i talijanski (3 ispitanika), hrvatski i engleski (2 ispitanika), hrvatski i rusinski (2 ispitanika), hrvatski i indonezijski (1 ispitanik) te hrvatski, kineski i engleski (1 ispitanik). Istovremeno je usvojilo jezike 12 ispitanika: 7 ih je od rođenja odgajano višejezično (sa strategijom *jedan roditelj – jedan jezik*), dok je drugi jezik kod 5 ispitanika uveden oko treće godine života. Ostali ispitanici drugi su jezik usvojili slijedno, u dobi od tri (3 ispitanika) do sedam godina (1 ispitanik).

Za prikupljanje podataka korišten je polustrukturirani intervju s unaprijed postavljenim pitanjima otvorenog tipa. Prije prikupljanja podataka sudionici su bili obaviješteni o svrsi i cilju ispitivanja te o zaštiti identiteta kao i povjerljivosti prikupljenih podataka. Pitanja u intervjuu oblikovana su i grupirana kako bi se ispitalo jezično iskustvo sudionika, iskustvo školovanja i

višejezičnosti, iskustvo posla i višejezičnosti, iskustvo doživljavanja sebe u višejezičnosti te pojedinačna iskustva odrastanja u višejezičnosti.

Radi preglednosti rasprava je navedena unutar svake od pet skupina pitanja.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I INTERPRETACIJA REZULTATA

4.1. Jezično iskustvo (općenito)

Višejezični govornici (N=20)	
1. Koje su prednosti višejezičnog razvoja iz Vašeg osobnog iskustva?	
Sažeti odgovori	Izvorni navodi
<p>Prednosti višejezičnog odrastanja koje ispitanici najviše navode jesu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • sporazumijevanje s turistima koji dolaze u Hrvatsku • sporazumijevanje na putovanjima • višekulturnost i širenje vidika • poznavanje dodatnog jezika bez učenja • lakše učenje daljnjih jezika, naročito jezika koji imaju isti korijen kao prvi i drugi jezik (npr. ispitanik kojemu je njemački prvi jezik lakše usvaja engleski od svojih vršnjaka koji govore samo hrvatski jer su oba germanska jezika) • razumijevanje jezika koji imaju isti korijen kao prvi i drugi jezik bez učenja tih jezika (npr. ispitanik kojemu je češki prvi jezik razumije slovački, iako ga nije učio) • prednost kod zapošljavanja <p>Nadalje neki ispitanici navode sljedeće prednosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> • putovanja (npr. posjeti rodbini ili putovanja s kulturno-umjetničkim društvom nacionalne manjine) • veći pristup knjigama, filmovima i glazbi • pristup dodatnoj literaturi na fakultetu • mogućnost studiranja u zemlji izvan	<p><i>„Mislim, njemački je jedan od glavnih jezika i jako ga puno ljudi priča. Imaš veći pristup knjigama, filmovima, općenito mi je dobro, pošto smo turistička zemlja, da ja mogu ljudima odgovoriti na njemačkom. To mi je pomoglo i u studentskim i sezonskim poslovima i tako dalje. I nekako si bogatiji, jednostavno si bogatiji. I puno mi je bilo lakše učiti engleski, strani jezik. A na faksu mi je pomoglo zato što sam mogla istraživati širu bazu literature.“</i></p> <p><i>„Izdvojila bih definitivno multikulturalnost, dakle vidjela sam kako je to u kineskoj kulturi, kako je to u hrvatskoj kulturi, ne znam običaji, jela. Prednosti su i kod putovanja, lakše ti je možda koristiti neki jezik. Pomoglo mi je i kod sezonskih poslova, jer mi je poznavanje engleskog bio plus kod poslodavca i zapamtili su me baš zbog toga. Definitivno mi je u školi bilo lakše učiti engleski jer sam počela već od neke razine dok su neki to morali ispočetka usvajati.“</i></p> <p><i>„Pomoglo mi je u životu da zapravo i putujem više jer sam plesala u folkloru tako da smo dosta išli u Češku pa sam samim time bila više izložena tome da razgovaram na češkom. Mislim da je svakako jednostavnije za shvatiti da postoji nekakva druga kultura i da postoje ljudi koji funkcioniraju drugačije ako si već vidio te nekakve manjine. Tako da je puno</i></p>

<p>Hrvatske čijim jezikom vladaju</p> <ul style="list-style-type: none"> • jedan predmet manje za učiti u školi (npr. ispitanici koji su povratnici iz Njemačke nisu morali učiti za sat njemačkog jezika) • poznavanje ćiriličnog pisma <p>Jedan ispitanik opisao je kako mu je iskustvo višejezičnog odrastanja omogućilo da na fakultetu pomogne kolegama koji su došli iz druge zemlje, osobito u izbjegavanju nesporazuma.</p>	<p><i>lakše osvijestiti te stvari i možda imaš više tolerancije prema drugima, mislim, bar je meni tako.“</i></p> <p><i>„Pa mogućnost zaposlenja prije svega. Jer jezik, pogotovo ako nije engleski, ti otvara puno vrata. Znači engleski je sad više manje postao opća kultura kao vozačka B kategorija. Dok ti recimo ako pričaš njemački, francuski, talijanski ili šta već, to je već ajmo reći preciznije nešto, jer takvih govornika nema puno. Na fakultetu, kako sam studirao brodstrojarstvo, mi je njemački dosta pomogao jer u elektrotehnici imamo hrpu izraza koji su stručni u našem jeziku, ali su zapravo njemačke riječi. Pa je poznavanje njemačkog bilo od poprilične koristi.“</i></p> <p><i>„Sad kad sam pisala završni baš mi je puno literature pomoglo iz talijanskog jezika koju sam mogla iskoristiti. Bila sam na razmjeni Erasmus u Rimu tako da mi je to isto super došlo, tako da olakšalo je to što znam jezik.“</i></p>
<p>2. Koje su najčešće komunikacijske prepreke s kojim ste se susretali tijekom svog višejezičnog razvoja? Jesu li neke još uvijek prisutne?</p>	
<p>Sažeti odgovori</p> <p>Dvije komunikacijske prepreke koje navode svi ispitanici su miješanje kodova (<i>code-mixing</i>) te fenomen navrh jezika (<i>TOT phenomenon</i> - „<i>Tip of the tongue</i>“).</p> <p>Dok većina ispitanika tvrdi da se nesvjesno korištenje miješanja kodova smanjilo kako su bolje usvojili jezike, na svjesnoj razini još je uvijek prisutno, posebice u neformalnim situacijama te u razgovoru s drugim višejezičnim osobama. Neki ispitanici navode da im se na nesvjesnoj razini miješanje kodova</p>	<p>Izvorni navodi</p> <p><i>„Jako mi se često znao događati code-mixing, da se neke banalne riječi ne mogu sjetiti na hrvatskom, a znam je na njemačkom. Jako mi je bilo teško jer na početku kad sam došla, dosta sam miksala jedno i drugo i nesvjesno bih nastavila pričati na njemačkom. Sad mi se to više ne događa nesvjesno, jedino se nekad ne mogu sjetiti riječi na hrvatskom, a znam je na njemačkom, znači ostao mi je fenomen riječi navrh jezika. Ono tu mi je, ali ne mogu se sjetiti. Još više od toga mi se događa da dok izgovaram rečenicu kužim da</i></p>

pojačano događa kad su umorni ili u stresnim situacijama (npr. strah, trema). Ipak, većina ispitanika smatra da miješanje kodova nije u formalnim situacijama prihvatljivo te svjesno kontroliraju njegovo korištenje.

Za razliku od miješanja kodova, *riječ navrh jezika* je pojava nad kojom ispitanici nemaju kontrolu. Također se pojačano javlja u stresnim situacijama te je prema navodima većine ispitanika bio prisutan kako u djetinjstvu tako i sad u odrasloj dobi. Iako se učestalost pojave među ispitanicima razlikuje, ispitanici primjećuju da se njima *riječ navrh jezika* događa češće nego njihovim jednojezičnim poznanicima.

Među najčešćim komunikacijskim preprekama jesu nesigurnost i griješenje u gramatičkoj strukturi. Griješenje u gramatičkoj strukturi možemo podijeliti na pogreške u:

- **morfološkoj strukturi** (najčešće korištenje krivih padeža)
- **fonološkoj strukturi** (uglavnom neispravan izgovor glasova i riječi te nepravilno naglašavanje riječi. Također, ispitanici koji su čitanje i pisanje naučili u Njemačkoj, foneme koji se pojavljuju u hrvatskom jeziku pisali su onim grafemima kojima se ti fonemi pišu u njemačkom. Primjerice umjesto *š* pisali su *sch*.)
- **sintaktičkoj strukturi** (griješenje u redosljedju riječi u rečenici)

Neki ispitanici navode da prenose gramatičke strukture jednog jezika u drugi jezik. Uz to, ispitanici su opisali situacije kada su htjeli ispričati neki događaj ili priču, ali su se toliko „spetljali“ u formuliranju da su na kraju

sam rekla krivi padež ili riječ i mislim ajme da, nešto je krivo, nije dobro ili da da, što sad od to dvoje. I to mi se događa na oba jezika.“

„Pa navela bi ovaj code-mixing, i isto nesigurnost u ispravnost korištenih riječi i rečenica, tu se znam nekad dvoumiti. Ili tipa izmisliti riječi koje ne postoje u hrvatskom, i onda na njemačkom mi zvuči logično pa skužim da to na hrvatskom zapravo ne postoji takva riječ, samo je nekako prevedem.“

„Znam gramatički nešto krivo reći ili promašiti padež, to mi se događa. Nedavno sam imala intervju na televiziji, od treme i razmišljanja da dam neki malo bolji odgovor sam se znala malo spetljati, znala sam promašiti padež ili malo da. Pod tremom se znam spetljati, ili kad sam umorna.“

„Jedino su mi uvijek govorili da imam sladak naglasak, da se čuje da nije skroz skroz hrvatski, pa se moglo osjetiti, tako, te neke stvari možda. Desi mi se nekad da mi baš da mi treba neka riječ na hrvatskom, a padne mi na pamet na njemačkom i obrnuto.“

*„...Na primjer profesori bi mi nakon dvije rečenice rekli: „A ti nisi odavde?“ Čuli bi po naglasku i po izgovoru nekih glasova. Logopedica mi je u drugom srednje objasnila da na njemački način izgovaram *d, t i h*. Nakon toga sam počela paziti na to, ali ja to više nisam mogla čuti.“*

„U srednjoj školi mi je profesorica rekla da imam češke strukture u hrvatskom jeziku dok pišem. A u češkom su mi opet profesori govorili da su tu hrvatske strukture rečenica.“

odustali. Ili su pak znali kako rečenica ispravno glasi, ali dok bi izgovarali rečenicu primijetili bi da im je ona „krivo izašla iz usta“.

Nadalje, nekim se ispitanicima događa doslovno prevođenje fraza i riječi iz jednog jezika u drugi, a da pritom nisu svjesni da ta fraza, odnosno riječ, u drugom jeziku ne postoji ili glasi drukčije. Ispitanici su naveli sljedeće primjere: *ošišati* nokte (umjesto odrezati), *zapaliti* uređaj (umjesto upaliti), *glatka* kosa (umjesto ravna), krvni *pritisak* (umjesto tlak), spavati kao *kamen* (umjesto top ili klada), biti gladan kao *medvjed* (umjesto vuk).

Nekoliko se ispitanika u razgovoru s obitelji i drugim višejezičnim govornicima koristi riječima kojima promijeni oblik u jednom jeziku da odgovara drugom jeziku. Kako bi bilo jasnije o čemu se radi, navest ćemo dva primjera koji su u ušli hrvatski razgovorni jezik: glagoli *lajkati* (od engleskog *to like*, novo značenje dobilo zbog društvenih mreža) i *partijati* (od engleskog *to party*).

Kad su bili mlađi, neki su ispitanici spajali riječi iz jednog i drugog jezika te su stvorili novu riječ za isto značenje. Primjerice, jedan je ispitanik s četiri godine htio obući *hajdelinu* (hrvatski *haljina* + njemački *Kleid*, izgovara se klajd = *hajdelina*).

Dvoje je ispitanika učenjem dodatnog jezika počelo mucati. Mucanje se kod obaju smanjilo i gotovo nestalo do srednje škole.

„A sad i dalje mogu jedino primijetiti da miješam fraze i idiome i onda znam prevesti npr. neki njemački izraz koji uopće ne postoji na hrvatskom pa me ljudi gledaju onako što. Pa im ja moram objašnjavati i shvatim da to uopće nije izraz. To mi se često zna dogoditi.“

„Da, znači često sam rusinske riječi stavljala u hrvatske rečenice, ali sa hrvatskom gramatikom. A do jedno šestog razreda toga nisam bila ni svjesna. A to mi se sad događa i u rusinskom jeziku. Uzmem hrvatsku riječ i „porusinim“ ju.“

„Ja kad sam došla u Hrvatsku sam počela jako mucati. I onda su me vodili kod logopeda pa je ona rekla da se trebam opredijeliti za jedan jezik kako bi mi bilo lakše. I onda mi se tu i tamo zna dogoditi da ja zamucam zato što pokušavam nešto brzo reći, ali ne ide. Ili sjetim se nečega na engleskom, ali ne mogu sad odmah reći pa onda krenem na hrvatskom i onda zaštekam.“

Prema dobivenim odgovorima možemo zaključiti da kao najveću **prednost** svoje višejezičnosti ispitanici smatraju poznavanje dvaju ili više jezika i prednosti koje iz toga

proizlaze (npr. lakše sporazumijevanje, prednost kod zapošljavanja...). Osim toga, jedna je od osnovnih prednosti višekulturnost jer višejezični razvoj omogućuje izravno sudjelovanja u barem dvjema kulturama (Baker, Prys Jones 1998 prema Hržica, Padovan, Kovačević, 2011). Višejezični govornici odmalena uočavaju da određeni stavovi, ponašanja, vrijednosti i običaji nisu univerzalni, već kulturološki uvjetovani. Ta spoznaja djetetu pomaže u razvoju tolerancije kao i u sagledavanju situacija, događaja, problema iz različitih kutova.

Rezultati istraživanja pokazuju da su dvije najčešće i najprisutnije **komunikacijske prepreke** miješanje kodova i fenomen riječi navrh jezika. Miješanje kodova može se upotrebljavati svjesno i nesvjesno. Na svjesnoj se razini koristi radi popunjavanja leksičkih praznina ili iz osjećaja da u tom jeziku ne postoji odgovarajuća riječ (odnosno da riječ iz drugog jezika točnije opisuje željenu pojavu, stanje, predmet i sl.). Na primjer, jedan višejezični govornik i na njemačkom jeziku koristi riječ *marenda* (užina) jer nije našao njemačku riječ kojom bi je zamijenio. Iako se učestalost fenomena navrh jezika među ispitanicima razlikuje, ispitanici primjećuju da se njima *riječ navrh jezika* događa češće nego njihovim jednojezičnim poznanicima. Dobiveni odgovori slažu se s istraživanjima koja pokazuju da višejezični govornici, u usporedbi s jednojezičnima, češće doživljavaju fenomen navrh jezika (Gollan i Acenas, 2004 prema Bialystok, 2009). Bialystok (2009) to objašnjava time da odrasli višejezični govornici, u odnosu na jednojezične, imaju slabiji pristup vokabularu i slabiju dostupnost jezika. Nadalje je kod većine ispitanika prisutna nesigurnost u jeziku. U usmenom izražavanju najčešći su problemi padeži, naglasci i redoslijed riječi u rečenici. Probleme u pismenom izražavanju najviše su imali ispitanici koji su pisanje naučili u Njemačkoj jer su foneme koji se pojavljuju u hrvatskom jeziku pisali onim grafemima kojima se isti ti fonemi pišu u njemačkome.

Prema Van Borsel, Maes i Foulon (2001), vjerojatno je da višejezičnost, barem u nekim slučajevima, doprinosi razvoju mucanja, ali ulogu mogu igrati i drugi čimbenici (poput promjene okoline). Za sada nije poznato zašto se doima da su rani višejezični govornici skloniji razvijanju mucanja i u kojoj mjeri sličnost naučenih jezika igra ulogu. Međutim, unatoč brojnim istraživanjima o povezanosti višejezičnosti i mucanja, ne postoje novija istraživanja koja pokazuju ima li proporcionalno više višejezičnih govornika koji mucaju od jednojezičnih (Grosjean, 2019).

4.2. Iskustvo školovanja i višejezičnosti

Višejezični govornici (N=20)	
<p>3. Na kojem se od Vaših jezika (J1, J2, J3) odvijala nastava u Vašoj osnovnoj školi?</p>	
<p>Sažeti odgovori</p> <p>Dvoje je ispitanika pohađalo osnovnu školu u kojoj se nastava odvijala na njihovom prvom jeziku (J1).</p> <p>Od šestero ispitanika koji su odrasli s istovremenom (simultanom) dvojezičnošću, četvero je nastavu pratilo na svom J1A, a dvoje na svom J1B.</p> <p>Petero je ispitanika pohađalo školu u kojoj se nastava odvijala na njihovom drugom jeziku (J2).</p> <p>Šestero se ispitanika tijekom osnovnoškolskog obrazovanja preselilo u drugu državu. U trenutku preseljenja dvoje je ispitanika pohađalo drugi razred, dvoje četvrti razred, jedan šesti te jedan osmi razred. Samo je jedan ispitanik prvo imao nastavu na svom prvom jeziku (J1), a onda na svom drugom jeziku (J2). Ostalih je petero ispitanika s nastave na svom drugom jeziku (J2) prešlo na nastavu na svom prvom jeziku (J1).</p>	<p>Izvorni navodi</p> <p><i>„Išla sam u češku školu pa je nastava od prvog do četvrtog bila na češkom, osim sata hrvatskog jezika. A od petog do osmog smo isto imali sve na češkom osim hrvatskog i nekad smo znali neke riječi učiti na hrvatskom i na češkom, znači još smo duplo onda učili.“</i></p> <p><i>„Na hrvatskom jeziku. A u mojoj školi se rusinski predavao po modelu C pa smo svaki dan nakon nastave imali jedan sat nastave rusinskog jezika.“</i></p> <p><i>„Ja sam u Hrvatsku došla sa šest i pol godina i odmah sam krenula u školu. Nastava se odvijala na hrvatskom, bez ikakve pripreme što se tiče tečaja hrvatskog jezika.“</i></p> <p><i>„Nakon prvog razreda u Italiji sam došla u talijansku školu u Puli tako da je moje cijelo školovanje bilo na talijanskom.“</i></p> <p><i>„Do drugog polugodišta drugog razreda sam bila u Njemačkoj pa je nastava bila na njemačkom. A od tad nadalje sam bila u Hrvatskoj pa se odvijala na hrvatskom.“</i></p>
<p>4. S kojim ste se izazovima uzrokovanim višejezičnošću susreli u školi?</p>	
<p>Sažeti odgovori</p> <p>Ispitanici navode dvije vrste izazova s kojima su se susreli u školi. Prva kategorija izazova odnosi se na ophođenje učitelja, profesora i</p>	<p>Izvorni navodi</p> <p><i>„Pa to je kod mene, ja mislim, jedna posebna situacija jer ja nisam znala taj drugi jezik kad sam došla u Hrvatsku u drugom razredu. Tako</i></p>

učenika prema njima kao višejezičnim govornicima, a druga su kategorija teškoće vezane uz jezik.

Što se tiče stavova nastavnika i učenika prema višejezičnosti, nekoliko ispitanika navodi da kod njih nisu naišli na razumijevanje za specifične jezične probleme. Štoviše, doživjeli su ismijavanje od strane drugih učenika. Time ćemo se detaljnije baviti u šestom i osmom pitanju.

U ovom pitanju razmotrit ćemo **teškoće vezane uz jezik** s kojima su se ispitanici susreli u školi.

Dvojici ispitanika na početku je prepreka bila samo **razumijevanje jezika**. Došli su u Hrvatsku bez prethodnog poznavanja jezika te su odmah krenuli u školu (prvi i drugi razred).

Ispitanici koji su prvi dio svog školovanja proveli izvan Hrvatske te ispitanici koji su pohađali školu nacionalne manjine navode da su imali problema s **hrvatskim pravopisom**. Neki primjeri su: pisanje imenica velikim početnim slovom (prema njemačkom pravopisu), pisanje negacija zajedno s glagolom (prema češkom pravopisu), pogrešno pisanje riječi s *ije/je* i glasovima *č, ć, dž, đ*.

Zatim je najviše ispitanika imalo problema s vokabularom i gramatičkom strukturom.

Teškoće zbog vokabulara najviše su imali ispitanici koji nisu od prvog razreda pohađali školu u Hrvatskoj. Njima je **terminologija** pojedinih predmeta (npr. biologija, geografija, povijest) predstavljala problem jer su je prvotno naučili na drugom jeziku pa su riječi i

da meni je prepreka bila totalni prekid komunikacije s vršnjacima. Ne sjećam se kad sam usvojila hrvatski, ali znam da sam više manje normalno nastavu mogla pratiti u petom razredu.“

„Kad sam došla u Hrvatsku u četvrtom razredu mi je bilo teško jer nisam znala ni pisati ni čitati baš dobro hrvatski i bilo mi je teško se adaptirati jer sam ja i pisala imenice velikim slovima, ono č, ć, š sam sve pisala na njemačkom tsch, sch. I ono ije i je mi je bilo katastrofa, ali učiteljica je imala dosta razumijevanja zapravo za mene i znala je čak priznavati neke greške koje sam ja radila.“

„Jedino mi je u oba dva jezika bio problem pisanje jer mi se u oba jezika dosta miješalo. Meni još sad nije jasno za neke stvari kako se točno govori ili piše nešto jer ponekad imam češke strukture u hrvatskom, a ponekad hrvatske u češkom. Meni je općenito hrvatski bio naporan i težak što se tiče gramatike, npr. u češkom se negacije pišu zajedno, ne mogu i takve stvari, dok u hrvatskom odvojeno. A ja sam cijelu osnovnu sve pisala zajedno jer sam općenito prisvojila iz svakog jezika pravilo koje mi je pasalo.“

„Kad sam došla nije mi bio problem sporazumijevati se, razgovarati nekim uličnim jezikom, nego više nekakva terminologija i činjenica da su nas u Hrvatskoj bombardirali s toliko bubanja napamet što u Njemačkoj uopće nije bilo tako. I to je bilo katastrofa i uopće nisam vidjela potrebu toga i to mi je baš bilo strašno. I možda sam tu naletila na nekakve jezične prepreke u smislu zato što je količinski jednostavno bilo previše toga i bubanja napamet, ja nisam navikla na to. Najveći mi je

termine na hrvatskom uglavnom učili bez razumijevanja, tj. napamet. Nadovezujući se na to, jedan je ispitanik spomenuo kako mu je u početku veliki problem bilo „bubanje napamet“, odnosno količina činjeničnog znanja koja se traži u hrvatskim školama. Nekoliko ispitanika „povratnika“ naišlo je i na probleme zbog **nepoznavanja hrvatskoga standardnog jezika**. Oni su se u nastavi koristili riječima iz dijalekta te nekim bosanskim i srpskim riječima, a da toga nisu ni bili svjesni.

Ispitanici koji navode teškoće s gramatičkom strukturom posebno su spomenuli probleme s **naglaskom** (fonološka struktura), **padežima** (morfološka struktura), **redoslijedom riječi u rečenici** (sintaktička struktura) te **prenošenje gramatičke strukture jednog jezika u drugi jezik**.

Jedan ispitanik, koji je hrvatski usvojio s pet godina, imao je problema s **automatizacijom čitanja**. Tako navodi da je do srednje škole tekstove na hrvatskom morao čitati dva do tri puta kako bi shvatio značenje teksta.

Svi ispitanici koji su dio svog osnovnoškolskog obrazovanja proveli izvan Hrvatske navode kako tamo nisu imali nikakvih problema, ni s jezikom ni s učiteljima ni s učenicima.

bio problem terminologija iz predmeta kao što je biologija, to sam doslovno više manje sve učila napamet.“

„Pa znači hrvatski kao hrvatski, razumijevanje, ono, nečega što bi mi rekli. Ili najviše isto na nastavi jezika bi imala poteškoća. To je bilo dosta naporno, moram priznati i ovaj, jer ono pola gramatičkih struktura i to nisam prije toga znala niti naučila i onda mi je to znalo praviti probleme. I ovaj, isto riječi, svakako, vokabular. I znala bi isto koristiti srpsko-hrvatske riječi pa bi tu nekad isto malo biti zabune, ne bi me razumjeli i ne bi ih se ni smjelo koristiti.“

„Rekla bi svakako loše razumijevanje terminologije, puno pravopisnih i gramatičkih grešaka. Problemi u pisanju pogotovo ije/je, č/ć i korištenje sintakse jednog jezika u drugom, npr. umjesto kava sam pisala cava. O korištenju naglasaka i padeža bolje da ni ne govorim.“

5. Jeste li na nastavi osjećali veću sigurnost u usmenom izražavanju ili u pismenom izražavanju? Obrazložite.

Sažeti odgovori

Preferencija usmenog i pismenog izražavanja na hrvatskom jeziku podjednako je podijeljena među ispitanicima.

Izvorni navodi

„Svakako mi je bilo lakše usmeno odgovarati, zbog hrvatskog pravopisa.“

„Sigurnija sam bila kad sam se morala

<p>Ispitanici koji su osjećali veću sigurnost u usmenom izražavanju kao glavni razlog uglavnom navode nesigurnost u pravopisu.</p> <p>A ispitanici kojima se na nastavi bilo lakše pismeno izražavati objašnjavaju to time da su imali vremena složiti rečenicu.</p> <p>Dvoje ispitanika kaže da su podjednako sigurni u usmenom i pismenom izražavanju.</p> <p>S druge strane, jedan ispitanik navodi da je nesiguran kako u usmenom tako i u pismenom izražavanju.</p> <p>Jedan ispitanik navodi da je prije bio sigurniji u pismenom izražavanju, a sada je, kad ima više samopouzdanja, sigurniji u usmenom.</p> <p>Nekoliko ispitanika koji su na hrvatskom sigurniji u pismenom izražavanju navodi da su na njemačkom i češkom jeziku skloniji usmenom izražavanju jer je pravopis u tim jezicima teži od hrvatskog pravopisa.</p>	<p><i>usmeno izražavati jer kad sam se izražavala pismeno morala sam paziti na te delke (to na češkom imaš one crtice iznad slova) ili na tvrdo i meko i, na apsolutno sve smo uvijek morali paziti pa kad ti kažeš usmeno ipak je onda lakše, ne zna učitelj baš što bi napisao pa se možeš izvući. “</i></p> <p><i>„Na pismenom mi je bilo lakše zato što dok pišem mogu točno razmisliti i složiti u glavi, a kako sam imala problema s mucanjem uvijek mi nije baš bilo toliko drago usmeno se izražavati. “</i></p> <p><i>„Uvijek sam pismeno sigurnija, mislim jesam komunikativna i otvorena, ali uvijek mi je pismeno draže, od osnovne škole, srednje pa do fakulteta, zato što ipak mi treba to neko vrijeme da složim misli. I onda se osjećam sigurnije jer ono na usmenom kad mi treba tih ne znam 5 sekundi, zna me to malo izbaciti. “</i></p> <p><i>„A prije sam definitivno imao tu nesigurnost u usmenom izražavanju, ono razgovor u kojem te netko može pitati nešto više, manje, sad neki dio vokabulara koji ti možda nisi naučio ili ga ni nemaš. A općenito sad u životu se osjećam ugodnije u usmenom razgovoru, imam sad malo više i samopouzdanja da ja to mogu. Trenutno me više zabrinjava taj pismeni dio, treba mi vremena da provjerim i uredim jer puno toga se u govoru tolerira, a u pismenom neke stvari baš ne prolaze. “</i></p>
<p>6. Kakav je bio stav Vašega učitelja/učiteljice razredne nastave prema Vašoj višejezičnosti? Jeste li kod njega/nje nailazili na razumijevanje?</p>	
<p>Sažeti odgovori</p> <p>Većina je ispitanika navela da je</p>	<p>Izvorni navodi</p> <p><i>„Kod učiteljice sam baš nailazila na</i></p>

učitelj/učiteljica razredne nastave imao/imala pozitivan stav prema njihovoj višejezičnosti te da su naišli na razumijevanje, strpljenje i pomoć. Ta se pomoć razlikovala s obzirom na ispitanikove potrebe. Tako su primjerice održavali dopunske sate, dali ispitaniku dovoljno vremena da složi rečenice, ponavljali rečenice više puta i provjeravali je li ih ispitanik razumio i imali su razumijevanja za ispitanikove pogreške u jeziku te su ih na konstruktivan način ispravljali.

Troje je ispitanika navelo da kod učitelja/učiteljice nisu naišli na razumijevanje kad bi pogriješili u jeziku ili kad bi im trebala dodatna pomoć. Ispitanici kao mogući razlog učiteljevog/učiteljjičinog negativnog stava i nedostatka razumijevanja prema njima navode činjenicu da je dvoje od tih učitelja bilo pred mirovinu, a jedan je bio alkoholičar.

Jedan je ispitanik naveo da je učiteljica imala pozitivan stav prema višejezičnosti, ali da ipak nije naišao na pravo razumijevanje. Ispitanik je za učiteljicu bio projekt unutar kojeg je osmišljavala razne načine kako bi pomogla ispitanika naučiti hrvatski jezik. Međutim, kad je učiteljici to postalo previše, nije više imala strpljenja za ispitanika. Ispitanik također navodi da je učiteljica zbog tog „projekta“ zapostavljala druge učenike u razredu.

razumijevanje. Ona bi čak zaposlila druge u razredu da oni meni pišu kad bi se izgubila kod prepisivanja pa bi rekla kolegama ajde prvo napiši njoj pa ćeš sebi. Bila je ono super, baš je bila dobra. Ili, znam da me jednom nešto ispitivala i ja sam krenula pričati na njemačkom i onda je ona meni rekla super, ali ja ne znam njemački, aj sad na hrvatskom. Imala je stvarno strpljenja, mislim dobila bi ja koju lošu ocjenu ako bi falila, ali ovaj, uvijek bi ona mene pitala pa jel ti treba pomoć, jesi li skužila...“

„Moja učiteljica je imala ful pozitivan stav prema tome. Ona se na sastanku u školi o tome trebam li se odmah upisati u školu ili prvo ići na tečaj hrvatskog jezika izborila za mene, rekla je da će me preuzeti i da će imati dopunske satove sa mnom ako bude trebalo. Ona je ful vjerovala da ona to može i onda me primila u svoj razred, makar ja nisam ništa znala hrvatski. Imala je razumijevanje da previše ne naglašava to što sam ja sad drugačija i to. Nego bi ono na kraju sata ostala još pola sata s njom i onda bi mi zajedno još prolazili te rečenice i to.“

„Aah, nije me baš voljela moja učiteljica. Ona je inače bila pred mirovinu i nije joj se više dalo raditi s drugim učenicima, a kamoli meni pomoći. Čudi me što je postala učiteljica. Takvu nevolju za radom u životu nisam doživjela.“

„Njen stav je bio da sam joj jedan divan projekt kojim se mogla kititi i hvaliti koliko je dobra učiteljica. I mislim da joj moje dobro, a i dobro drugih učenika nije bilo na prvom mjestu. Sve što je bilo unutar njene slike dobre učiteljice, tu je imala puno razumijevanja, čak

	<i>i previše, ali to nije bilo pravo razumijevanje i sve što je bilo van toga je bilo vrlo okrutno, zapravo.“</i>
7. Što se promijenilo polaskom u srednju školu, a što polaskom na fakultet? I kako je tome doprinijela promjena okoline?	
Sažeti odgovori	Izvorni navodi
Srednja škola	Srednja škola
<p>Jedanaestero ispitanika smatra da im je u srednjoj školi bilo znatno lakše nego u osnovnoj. Na tu pozitivnu promjenu utjecalo je nekoliko čimbenika. Prvo, do srednje škole ispitanici su ovladali hrvatskim jezikom pa su bez poteškoća mogli pratiti nastavu i obavljati svoje školske obveze. Druga je olakšavajuća okolnost da su se oni ispitanici koji su dio svog osnovnoškolskog obrazovanja proveli u drugoj državi adaptirali na hrvatski školski sustav (npr. na količinu činjeničnog znanja koje treba naučiti). Također, ti ispitanici više nisu bili „novi učenik u razredu“, već su od samog početka bili dio razredne zajednice. Kako su se zbog navedenih razloga ispitanici manje isticali, umanjile su se negativne reakcije drugih učenika (npr. smijanje zbog grešaka, etiketiranje kao stranaca). Sve je navedeno ispitanicima olakšalo integraciju u razred. Osim toga, nekoliko je ispitanika navelo da su naišli na više razumijevanja kod profesora i učenika u odnosu na osnovnu školu.</p> <p>S druge strane, devetero ispitanika tvrdi da se u srednjoj školi u odnosu na osnovnu nije ništa značajno promijenilo. To su uglavnom naveli ispitanici koji su pohađali osnovnu i srednju školu na jeziku i pismu nacionalne manjine (češka i talijanska). Najveća je razlika, koju je nekoliko ispitanika spomenulo, da se u srednjoj</p>	<p><i>„U srednjoj školi sam već bila uhodana i nije bilo apsolutno nikakvih problema. Čak sam bila oslobođena nastave njemačkog jezika. Imala sam dogovor sa profesoricom, ja bi komotno otišla na kavu ili čitala knjigu na satu, ali ispite sam morala riješiti.“</i></p> <p><i>„U osnovnoj su profesori imali manje razumijevanja nego u srednjoj, unatoč tome što sam se u srednjoj već bila prilagodila.“</i></p> <p><i>„Prvo što se promijenilo u srednjoj školi je da smo imali puno manje predmeta na češkom jer to nije bila češka gimnazija nego samo odjeljenje češko. Gradivo smo učili na hrvatskom, a češki smo imali samo tih par sati tjedno. I promijenilo se to što smo mi iz grada sve manje pričali na češkom jer drugi ne razumiju pa moramo na hrvatskom pričati pa se to polako gubi.“</i></p> <p>Fakultet</p> <p><i>„Kad sam upisala fakultet mi je višejezičnost zapravo super došla jer sam upisala jezike i lakše prolazim sve na njemačkom. A zato sam to i upisala jer sam znala da će mi dobro ići.“</i></p> <p><i>„U samom početku sam imala problem jer nisam imala stručni vokabular, ali to sam</i></p>

školi većina predmeta odvijala na hrvatskom jeziku. Međutim, osim toga što se smanjio njihov doticaj s češkim jezikom, to im nije predstavljalo problem u nastavi.

Fakultet

Višejezičnost je kod osmero ispitanika igrala značajnu ulogu pri izboru fakulteta. Tako se četvero ispitanika odlučilo studirati jezike (njihov J2, tj. troje germanistiku i jedan talijanistiku), a drugih je četvero upisalo fakultet u Njemačkoj, Italiji i Engleskoj (njihova prva, odnosno druga kultura). Kako se osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje ispitanika koji su upisali fakultet izvan Hrvatske odvijalo na jednom jeziku, a visokoškolsko na drugom, izazov im je na početku predstavljala stručna terminologija. No ispitanici navode da su se brzo prilagodili te da nakon prvog semestra više nisu imali nikakvih poteškoća zbog jezika.

Od ispitanika koji su fakultet upisali u Hrvatskoj i nisu studirali jezike, polovica ih tvrdi da su svejedno imali prednosti zbog svoje višejezičnosti. Neke od navedenih prednosti su dodatna literatura za pisanje seminarskih, završnih i diplomskih radova te lakše razumijevanje stručne terminologije (npr. u elektrotehnici se koriste mnogi stručni termini iz njemačkog jezika).

Ispitanici koji su pohađali osnovnu i srednju školu nacionalne manjine uočili su gubitak doticaja sa svojom kulturom.

Također, nekoliko je njih primijetilo promjenu u stavu profesora i kolega prema njihovoj višejezičnosti. Kako u mjestu studiranja

usvojila u pola godine i od onda s time više nisam imala problema. Jednom sam na ispitu iz fizike na usmenom koristila hrvatski izgovor slova v (za brzinu), a tako se na njemačkom izgovara slovo w (za rad). I tu su profesori mislili da ja to ništa ne razumijem, a ja sam točno znala o čemu govorim i nisam im uspjela objasniti da je to bila greška u jeziku, a ne u znanju. A to me koštalo dvije ocjene manje na ispitu.“

„A recimo, kad bi pisao seminare, ili sad diplomski, imam prednosti zbog literature. Recimo dosadašnja istraživanja, ne moram se samo fokusirati na hrvatska i engleska, nego ja pogledam i češka istraživanja pa tu dodajem što su oni utvrdili. Ostalu literaturu isto također mogu pogledati tako da, vidim u tome jednu prednost određenu.“

„Na fakultetu mi je dosta nedostajalo to što više nisam imala s kime razgovarati na češkom i što više nisam bila u folklornom ansamblu u kojem sam bila od drugog osnovne do četvrtog srednje. Dosta sam isključila taj dio (kulturna događanja, putovanja...) i nisam imala prijatelja baš koji govore češki tako da mi se baš prorijedilo ta izloženost češkom jeziku, maksimalno se prorijedilo i to mi je dosta nedostajalo i nedostaje mi još uvijek.“

„Primijetila sam razliku kad sam došla u Zagreb jer je njima baš čudno, kad čuju da se javljam na telefon na talijanskom onda im je to jako čudno i gledaju, wow, kako ti to sad radiš odjednom. Tako da, tamo sam baš naišla na čuđenje i njima je to super, ne mogu vjerovati da se to događa.“

višejezičnost nije toliko česta pojava, profesorima i kolegama na fakultetu to je bilo nešto posebno i zanimljivo.

8. Jesu li nastavnici/profesori i drugi učenici/kolege imali razumijevanje za specifične probleme na koje ste nailazili kao višejezični govornik?

Sažeti odgovori

Osnovna škola

Najviše ispitanika navodi da su u osnovnoj školi profesori imali razumijevanja za specifične probleme svojih višejezičnih učenika. Ipak, treba uzeti u obzir činjenicu da je sedmero ispitanika pohađalo školu na jeziku i pismu nacionalne manjine gdje je višejezičnost uobičajena pojava te su profesori navikli na rad s višejezičnom djecom.

Međutim, uspoređuju li se samo odgovori ispitanika koji su pohađali škole u kojima profesori nisu navikli na rad s višejezičnim učenicima, gotovo je jednak broj ispitanika naišlo na razumijevanje i na nerazumijevanje svojih profesora.

Odgovori o razumijevanju učenika iz razreda brojčano su ravnomjerno podijeljeni.

Da su naišli na razumijevanje kod svojih vršnjaka u razredu navelo je osam ispitanika, s tim da je samo jedan ispitanik išao u školu koja nije škola nacionalne manjine. To znači da su na razumijevanje od strane učenika naišli uglavnom samo oni ispitanici koji su išli u razred s drugim višejezičnim učenicima.

Sedmero ispitanika navelo je da su učenici prema njima bili korektni. Učenici im se nisu rugali, a smijali su se njihovim greškama zato

Izvorni navodi

Osnovna škola

„U osnovnoj su mi profesori totalno izašli u susret. I razrednica je bila baš baš jako draga i imala je baš razumijevanja i uvijek me pitala jel mi ide, jel mi treba šta pomoć.“

„Profesori u osnovnoj školi nisu imali jako puno razumijevanja, više manje su ignorirali činjenicu da mi hrvatski nije materinji jezik. Zahtijevali od mene da sve zadatke ispunim istom brzinom i kvalitetom kao i svi ostali učenici.“

„Bilo nas je puno sličnih u razredu jer je takva sredina da jako puno djece priča oba jezika, tako da je bilo i lošijih od mene koji stvarno nisu znali pričati dobro hrvatski, falilo im je stvarno puno više riječi nego meni. Opet su bili drugi koji su super baratali s oba jezika odmah. Ali nije bilo osuđivanja ili sličnog, svi zajedno smo to morali riješiti, taj nazovimo ga problem.“

„U osnovnoj su učenici bili korektni. Bilo je situacija kada su se smijali, ali ono nije bilo da sam imala neke traume. Bilo je više to da im je u tom trenutku bilo smiješno, nego da su se rugali.“

„Mene su maltretirali u školi jer sam Poluenglezica. Rugali su mi se zbog toga i

što su im bile smiješne. Ispitanici tvrde da nisu naišli na stvarno razumijevanja svojih jezičnih teškoća, ali drugi učenici su bili spremni pomoći kad je trebalo.

Petero je ispitanika doživjelo verbalno vršnjačko nasilje u razredu. Drugi su ih učenici etiketirali kao strance, omalovažavali ih i ismijavali kako zbog teškoća s jezikom, tako i zbog razlika u kulturi.

Srednja škola

Većina ispitanika tvrdi da u srednjoj školi više nisu imali teškoća u nastavi jer su u dovoljnoj mjeri ovladali jezikom te se navikli na hrvatski školski sustav.

Sedmero je ispitanika upisalo srednju školu nacionalne manjine pa su kod svojih profesora naišli na razumijevanje. Osim njih još je petero ispitanika naišlo na razumijevanje profesora.

Od šestero ispitanika koji su naveli da profesori u radu s njima nisu uzimali u obzir činjenicu da su višejezični govornici, troje tvrdi kako za time nije bilo potrebe jer nisu imali teškoća u nastavi.

A dvoje je ispitanika navelo da profesori u srednjoj školi nisu ni znali da su višejezični govornici.

U srednjoj školi u odnosu na osnovnu školu dvostruko se povećao broj ispitanika koji je naišao na razumijevanje i prihvaćanje svojih vršnjaka. Mogući je razloga tomu činjenica da su ispitanici bolje ovladali jezikom čime je manje došlo do komunikacijskih prepreka, lakše su se izražavali te su bili sigurniji u sebe.

zbog jezika. Pogotovo kad bi neki redosljed riječi u rečenici krivo izgovorila ili kad bi pobrkala riječi ili padeže, to bi se cijeli razred krenuo smijati ko da sam glupa. I uvijek su mi govorili da se vratim tamo odakle sam došla, što je smiješno jer sam rođena u Hrvatskoj. Tako da, baš ko strankinju su me tretirali u razredu. I profesori i učenici.“

Srednja škola

„Znači u srednjoj su profesori imalo dosta više razumijevanja. Na primjer, profesorica iz hrvatskog bi stvarno izlazila u susret. Nudila mi je da lektiru čitam na njemačkom i onda prepričam na hrvatskom, ali nisam prihvatila tu opciju. Draže mi je da čitam na hrvatskom da naučim jezik.“

„Profesori u srednjoj školi su bili ok, ponašali su se prema meni isto kao i prema drugima, ali ono kako više nisam imao problema s jezikom to uopće nije utjecalo na moje školovanje.“

„Što se tiče učenika u srednjoj školi, oni su isto imali više razumijevanja. Vjerojatno i zbog godina, jer su stariji. I u toj novoj sredini su svi bili novi, svi smo novi došli u razred, a ne da sam ja došla nova u potpuni razred.“

„Bilo je nekih, pogotovo cura, ono „mean girls“ u razredu, nekad su me znale ono maltretirati, ali već sam bila toliko naviknula da me nije više smetalo. Bilo je puno manje nego u osnovnoj, ali bilo je.“

„U osnovnoj sam bila poznata kao čudnovata, kao Njemica i toga se nisam mogla osloboditi. U srednjoj školi dobila sam novu

Također, navikli su se na hrvatsku kulturu i školski sustav što je dovelo do toga da su se lakše integrirali u razred (nisu se isticali s nekim specifičnim ponašanjem). Uz to, nekoliko ispitanika više nije bilo novi učenik u razredu, nego su od početka krenuli s ostalim učenicima u srednju školu.

Od četvero ispitanika koji su i dalje nailazili na nerazumijevanje drugih učenika, dvoje navodi da ih učenici nisu u potpunosti prihvatili zbog razlika u kulturi, podrijetlu i odrastanju, a drugo dvoje tvrdi da ih je većina razreda prihvatila te su se samo neki učenici rugali i to manje nego u osnovnoj školi.

Fakultet

Iako većina ispitanika navodi da im na fakultetu uglavnom nije bila potrebna konkretna pomoć ili razumijevanje profesora, osjećali su da profesori imaju pozitivan stav prema njihovoj višejezičnosti.

Samo je jedan ispitanik zbog višejezičnosti doživio negativno iskustvo s profesorima. Nekoliko profesora ga na temelju jezika nije htjelo prihvatiti na diplomski studij u Italiji gdje je pohađao i preddiplomski studij, iako je većina profesora tog fakulteta smatrala da bi ispitanika trebalo prihvatiti.

Ostatak ispitanika tvrdi da profesori nisu ni znali da su višejezični te da im to ni najmanje nije utjecalo na studiranje.

Svi ispitanici navode da su imali samo pozitivne reakcije kolega na svoju višejezičnost. Oni koji su znali za višejezičnost uglavnom bi pokazali zanimanje i divljenje. A

šansu s vršnjacima tako da sam se mogla resocijalizirati. Ali to je isto potrajalo jedno dvije godine, najmanje. Tako da ni tu nisam bila skroz normalna, nego malo čudna. Ali bili su dobri i u trećem razredu sam čak bila predsjednica razreda što sam osjećala kao veliki znak poštovanja prema meni.“

Fakultet

„Mislim da mi je puno lakše na fakultetu, jer sam i usavršila hrvatski. I ako nešto ne razumijem, profesori će na lijep način objasniti, bez predrasuda, nego ono objektivno.“

„Profesori na faksu znaju da sam dvojezična i njima je to zanimljivo i super. Mislim nema puno, sad kad razmislim, nema puno ljudi koji su dvojezični kao ja na mojoj godini tako da je njima to zanimljivo.“

„Na fakultetu uglavnom profesori ne znaju da sam dvojezičan, tu i tamo pitaju zbog prezimena, ali to je to. Tako da nema tu nikakvih problema.“

„Kolege na faksu nisu neku preveliku pozornost tome obraćali. Na početku im je to bilo zanimljivo, nisu se susreli s nekim tko tako govori još jedan jezik uz hrvatski, pa bi na početku pitali daj nešto reci na češkom i nakon toga više ništa.“

„Kolege na faksu kad bi saznali su svi pozitivno reagirali, super bravo, nikad na ništa negativno nisam naišao.“

„Kolege na faksu znaju da sam dvojezičan, osobno nikad nisam tajio da sam Čeh. Njima je

i kod kolega koji nisu pokazali interes nije bilo negativnog stava, neprihvatanja ili omalovažavanja.

to bilo čudno kad su me prvi put čuli kako pričam sa svojim na telefonu na češkom, gledali su šta ja sad pričam, ali brzo su se navikli i uvijek se „sprdamo“ na faksu da sam ja na Erasmusu.“

Najčešće navedene jezične teškoće u školi problemi su s pravopisom, terminologijom i gramatičkom strukturom. Dobiveni se odgovori slažu s Bialystok (2009) koja tvrdi da višejezična djeca u pojedinom jeziku raspolažu manjim vokabularom od svojih jednojezičnih vršnjaka.

Jesu li ispitanici u školi bili skloniji pismenom ili usmenom izražavanju ovisilo je o njihovim jezičnim sposobnostima, ali i drugim čimbenicima poput osobina ličnosti (povučenost, nisko samopouzdanje), nerazumijevanja okoline za jezične pogreške ili poremećaja govora (mucanje).

Promotrimo li različita iskustva koja su ispitanici imali od osnovne škole do fakulteta, možemo zaključiti da su (ne)razumijevanje i stav nastavnika i profesora prema višejezičnosti uvelike utjecali na iskustvo i kvalitetu školovanja. Osim što negativan stav i nerazumijevanje prema višejezičnom govorniku otežava usvajanje gradiva, ono sputava i njegov socio-emocionalni razvoj. Naime, osim strahova i niskog samopouzdanja koje višejezično dijete zbog toga može razviti, nastavnici su negativan primjer drugim učenicima u razredu. Stvara se atmosfera neprihvatanja te je djetetu otežana integracija u razred, a može se pojaviti i vršnjačko nasilje. S druge strane, usporedimo li iskustva polaznika škola nacionalne manjine, jasno je uočljivo koliko razumijevanje okoline utječe na pozitivan socio-emocionalan razvoj djeteta. Bošnjak (2012) smatra da u nastavi hrvatskog jezika treba uključiti druge učenike kako bi pomogli višejezičnom učeniku. Tako se učenicima povećava osviještenost o različitim skupinama govornika hrvatskoga jezika kao i njihova višekulturnost, tolerantnost i osjetljivost prema drugome i drugačijem, a višejezični govornik lakše će se uklopiti u novu obrazovnu sredinu.

4.3. Iskustvo posla i višejezičnosti

Višejezični govornici (N=8)	
9. Na kojem svom jeziku (J1, J2, J3) obavljate svoj posao?	
Sažeti odgovori	Izvorni navodi
<p>Od dvadeset ispitanika, njih je osmero zaposleno.</p> <p>Troje ispitanika posao obavlja na svom prvom jeziku (dvoje na J1 i jedan na J1B), a petero na svom drugom jeziku (J2).</p>	
10. Jeste li u izazovima višejezičnosti primijetili promjene u okruženju na poslu, u odnosu na okruženje u školovanju? Što Vam je lakše, a što teže na radnom mjestu u odnosu na školovanje?	
Sažeti odgovori	Izvorni navodi
<p>Iako su se prvi i drugi jezici ispitanika tijekom osnovnoškolskog, srednjoškolskog te visokoškolskog obrazovanja izmjenjivali na razne načine, svi tvrde da na poslu nemaju problema zbog jezika.</p> <p>Naime, samo dvoje ispitanika posao obavlja na istom jeziku na kojem se odvijala nastava u osnovnoj i srednjoj školi te na fakultetu. No jednom ispitaniku je to J1, a drugom J2.</p> <p>Zatim je jedan ispitanik većinu svog osnovnoškolskog te cijelo srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje proveo na svom prvom jeziku, a posao obavlja na svom drugom jeziku. S drugim jezikom na poslu nema teškoća jer je u prva tri razreda usvojio pisanje i čitanje na J2 te su se na fakultetu koristili mnogi stručni termini iz njegovog drugog jezika.</p>	<p><i>„Pa s obzirom da obavljam posao na hrvatskom, nemam nikakvih poteškoća.“</i></p> <p><i>„S obzirom da radim u Njemačkoj, nemam nikakvih problema u jeziku. Što se tiče iskustva, osjetim da jedan bitan dio svog djetinjstva nisam provela u Njemačkoj, ali nemam jezičnih specifičnih problema.“</i></p> <p><i>„Pa ne, stvarno nemam nekih problema. Zna mi se dogoditi to što sam rekao da ubacim češku riječ, ali to nije strašno, poslije je to simpatično, djeci je to zanimljivo pa bi oni da ja pričam malo na češkom tako da ne znam, nisam imao neugodne situacije ništa.“</i></p>

Ostalih četvero ispitanika posao obavlja na jeziku na kojem su pohađali fakultet, dok se školovanje odvijalo na drugom jeziku. Dvojici ispitanika taj je jezik prvi jezik, a drugoj dvojici drugi.

Dakle, iskustva ispitanika značajno se razlikuju. Osim što se jednome ispitaniku ponekad događa miješanje kodova, nitko ne nailazi na teškoće na poslu zbog jezika te to ne doživljavaju kao problem. Naprotiv, jedan ispitanik smatra da mu je lakše na radnom mjestu jer posao obavlja na svom prvom jeziku, za razliku od školovanja koje je proveo na svom drugom jeziku.

11. Imaju li poslodavci i kolege na Vašem radnom mjestu razumijevanje za specifične probleme (ako ih imate) s kojima se susrećete kao višejezični govornik?

Sažeti odgovori

Kako ispitanici navode da nemaju specifične probleme s kojima se susreću kao višejezični govornici, tvrde da nema potrebe za razumijevanjem poslodavaca i kolega.

Većina ispitanika navodi da poslodavci i kolege koji znaju za višejezičnost ispitanika to smatraju pozitivnom osobinom.

Nadalje, dvoje ispitanika zaposleno je na radnom mjestu gdje je višejezičnost nužna za obavljanje posla pa su okruženi kolegama koji se nalaze u istoj jezičnoj situaciji.

Izvorni navodi

„Mislim, nema potrebe sad neke za razumijevanjem, stvarno nemam nikakvih problema tako da sam u dobrim odnosima i sa kolegama i sa šefom.“

„Pa nisam sad imala nekakvih situacija, ali mislim da bi imali razumijevanja da nešto zeznem u jeziku. Navikli su oni, to je takva sredina pa znaju da su tu i Česi.“

„Ostali treneri koji sa mnom rade, njima je to isto super, tako da kažem, volim sve okrenuti na neku šalu, sve neku zezanciju tako da ne znam nije mi se opet dogodila takva situacija da ću ja sad stati ah ne, to nije dobro, ne mogu.“

„Mi smo apsolutno svi na poslu nekakvi bilingvalci jer doslovce ne možeš raditi tu ako

ne znaš njemački ko materinji. Tako da svi smo u istoj situaciji.“ (Ispitanik radi u Hrvatskoj za njemačku tvrtku.)

Za razliku od školovanja, ispitanici na radnom mjestu nemaju nikakvih teškoća s jezikom ili sa stavovima okoline prema njihovoj višejezičnosti. Naprotiv, u današnje vrijeme višejezičnost u poslovnom svijetu otvara brojna vrata. Neka istraživanja čak pokazuju da višejezične osobe zarađuju više u odnosu na jednojezične (Canadian Heritage, 2016). Osim toga, dvoje ispitanika primjer su kako višejezičnost može biti uvjet za određena radna mjesta. Stoga ne začuđuje da su ispitanici prednost kod zapošljavanja naveli kao jedan od pozitivnih aspekata višejezičnosti.

4.4. Iskustvo doživljavanja sebe u višejezičnosti

Višejezični govornici (N=20)	
12. Jeste li višejezičnost tijekom odrastanja doživljavali kao svoje pozitivno obilježje? Obrazložite.	
Sažeti odgovori	Izvorni navodi
Većina ispitanika navodi da su višejezičnost doživljavali i doživljavaju kao svoje pozitivno obilježje.	<i>„Pa jesam, definitivno. Širi svjetonazore, upotpunjuje te kao osobu, gradi te kao osobu.“</i>
Njih troje tvrdi da to ne doživljavaju ni kao pozitivno niti kao negativno obilježje, već je njihova višejezičnost jednostavno činjenica.	<i>„Da, znači da, potpuno pozitivno i nikad nisam gledao joj zašto dva jezika i to, mislim da je to velika prednost i što više jezika to je bolje.“</i>
Od troje ispitanika koji su opisali kako su prije svoju višejezičnost doživljavali kao negativno obilježje, dvoje navodi da to sad doživljavaju kao činjenicu, a jedan navodi da to doživljava kao svoje pozitivno obilježje.	<i>„Nikad nisam razmišljala na način baš je dobro što znam indonezijski, nego više, aha, to je dio mene, nije mi bilo ništa ni posebno.“</i>
	<i>„Ne. Nužno zlo rekao bih, to sam jednostavno morao znati. To sam tek kasnije skužio koliko mi dobro dođe to što znam</i>

njemački jezik. Nije to bilo negativno, nego jednostavno stanje, jednostavno ja to moram točka. To je tako kako je.“

13. Mijenja li se Vaša osobnost i Vaše ponašanje ovisno o tome kojim jezikom govorite?

Sažeti odgovori

Većina ispitanika navodi da im se osobnost i ponašanje mijenjaju ovisno o tome kojim jezikom govore, dok nešto manje ispitanika navodi kako im se osobnost i ponašanje ne mijenjaju.

Nekoliko njih tvrdi da im se osobnost ne mijenja ovisno o tome kojim jezikom govore, a ponašanje im se mijenja (npr. ton i gestikulacija).

Dvoje ispitanika navodi kako su im se prije zbog nesigurnosti u jeziku osobnost i ponašanje mijenjali ovisno o tome kojim su jezikom govorili, ali kako su bolje ovladali jezikom, više ne uočavaju razliku u osobnosti i ponašanju.

Izvorni navodi

„Pa sad kad sam izgradila i jedan i drugi jezik na nekakvom istom nivou ne. Prije mi je bilo teže jer mi je njemački bio dominantniji i u Hrvatskoj sam se trebala prilagoditi hrvatskom, onda bi možda to istakla da da. Osjećala bi se nekad nesigurnije na hrvatskom, a na njemačkom sigurnije jer sam znala da vladam bolje jezikom.“

„Da. Meni su drugi uvijek govorili da kad se prebacim na drugi jezik da sam kao druga osoba, to mi je mama čak znala govoriti.“

„Baš osobnost, ne. Uvijek ostajem ista. Ponašanje možda jedino ton ili gestikulacija nekad, ali ne, skoro ništa.“

„Pa da, malo postanem Talijan kad pričam na talijanskom pa počnem mahati rukama, to sam primijetila i tako prilagođavam se, da. Nekako se moja osobnost prilagodi ljudima i načinu na koji se izražavam na talijanskom u odnosu na hrvatski. Kad se prebacim na talijanski baš jako puno gestikuliram i inače puno gestikuliram, ali na talijanskom posebno. A kad se prešaltam na hrvatski to je drugačije.“

„Pa rekla bi da ne, jer to je samo način izražavanja. Ja kao ja sam ista, samo je drugačiji jezik kojim govorim.“

14. Imate li ponekad osjećaj da ne pripadate u potpunosti nijednoj kulturi? Ako imate, opišite svoje misli i osjećaje.

Sažeti odgovori

Polovica ispitanika navodi kako ponekad ima osjećaj da ne pripadaju u potpunosti nijednoj kulturi. Najčešći razlozi koji se spominju su negativni stavovi okoline (neprihvatanje, etiketiranje kao stranca) te drugačiji običaji u obitelji od običaja kulture kojoj su živjeli (npr. obilježavanje blagdana). Pri razmatranju zašto se polovica ispitanika ne identificira u potpunosti s jednom ili objema kulturama valja uzeti u obzir i specifičnu situaciju u kojoj su oni odrasli. Naime, mnogi ispitanici zbog očuvanja prve kulture nisu odrasli isključivo u kulturi kraja u kojem su živjeli (roditelji su govorili na jeziku svoje kulture, pripadnici su druge vjere, obilježavali su praznike te kulture...). A u isto vrijeme, kako su ispitanici odrasli u drugoj kulturi, nisu u potpunosti usvojili prvu kulturu.

Dvoje je ispitanika objasnilo da su prije imali taj osjećaj, pogotovo u razdoblju puberteta, no sada kad su odrasli više ga nemaju.

Ostatak ispitanika jasno navodi da im je taj osjećaj nepoznat jer se ili osjećaju blisko povezano s objema kulturama u kojima su odrasli ili se pak više identificiraju s jednom kulturom.

Izvorni navodi

„A da, zato jer uvijek te na jednoj strani gledaju kao stranca, a vamo opet ti si došla iz Njemačke. Onda isto je kultura drukčija pa se prilagoditi, naviknuti na jednu, a onda dođeš u drugu gdje je drukčije. U Njemačkoj te gledaju kao Hrvaticu, etiketirali su te kao stranca, a ovdje isto taj nadimak Njemica.“

„Pa više se identificiram s hrvatskom kulturom da, ali ne mogu reći da čisto pripadam hrvatskoj kulturi zato što, ne znam, uvijek bi bila između. Tako da slažem se s tim da ne pripadam ni jednoj kulturi, zato što doma tipa slavimo Uskrs i Božić, ali također slavimo kinesku Novu godinu ili tako neke stvari tako da imamo više tih fešta godišnje. Ponekad bi rekla da je to super, a ponekad npr. kad bi me znali pitati što sam po nacionalnosti ne znam, zato što sam i jedno i drugo i ne mogu opredijeliti samo za jedno jer znam jednu i drugu stranu.“

„Da prije se to više dešavalo, možda u osnovnoj, srednjoj školi, tamo negdje na prijelazu, Ono niti sam znala točno što bi trebala, kako da razmišljam, da li bi možda trebala ići u Italiju ili da li da ostanem u Hrvatskoj, gdje zapravo pripadam. Ali zapravo od tad me više ne muči i nemam problem s tim. Odrasla sam tu i moj mentalitet je tu.“

„Nemam, ja Hrvatsku skroz povezujem sa sobom, a s Njemačkom ne osjećam baš povezanost. Ja obožavam Njemačku, ali sad kad sam nedavno išla do svoje osnovne škole i

tamo gdje sam živjela, doslovno imam osjećaj kao da je to bilo u nekom drugom životu, kao da ja to nisam doživjela.“

15. Utječe li višejezičnost ponekad negativno na Vaše samopouzdanje? Ako da, zašto i koje su to situacije?

Sažeti odgovori

Većina ispitanika navodi da višejezičnost nikad nije negativno utjecala na njihovo samopouzdanje.

S druge strane, četvero ispitanika tvrdi kako višejezičnost ima negativan utjecaj na njihovo samopouzdanje, a kao razloge navode: nesigurnost u jeziku (morfološka, fonološka i sintaktička struktura), nemogućnost točnog izražavanja svojih misli i osjećaja, nesporazumi u komunikaciji s drugima te nerazumijevanje okoline (npr. ruganje vršnjaka).

Nadalje, troje ispitanika objasnilo je da su prije zbog ruganja vršnjaka i neprihvatanja okoline imali manjak samopouzdanja, ali kako su sazreli i promijenili okolinu, više s time nemaju problema.

Izvorni navodi

„Često. često. Na primjer kod izlaganja, ili kad odem na konzultacije. Dođem kod profesorica koje pričaju perfektno standardni jezik i kao da mi je cigla pala na glavu, ono ne znam pričati hrvatski jezik odjednom. Trema, i samopouzdanje da nisam tako dobra u jeziku, baš mi nekako bude teško. Pa se nekad ne usudim odgovoriti na pitanja zbog nesigurnosti da bi mogla pogriješiti.“

„Vrlo vrlo jako je utjecalo na moje samopouzdanje. To što sam bila toliko slabo u stanju izraziti to što želim me potpuno promijenilo kao osobu, na jedan način sam bila samo sjena onoga što sam prije bila. Čak i danas ponekad osjetim da imam manje samopouzdanja nego što bih trebala imati.“

„Pa ne, ne znam kako bi utjecalo negativno. To se može jedino dogoditi ako te netko proziva, diskriminira i ti trpiš zbog toga, tu bi se možda manifestirala negativnost. Ali ja sam imao tu super sreću u životu da nisam naišao na nikakvog lošeg profesora, tako da ja jedino što dobivam od toga su plusevi.“

„Pa, ne bi rekla. Mislim da ja to gledam više kao pozitivno i mislim to je dio mog karaktera, ja sam tako odrasla, to se ne može promijeniti. A i gledam, višejezičnost se u današnje vrijeme puno više cijeni nego prije. Tako da, što se toga tiče sam dosta pouzdana.“

Većina ispitanika višejezičnost doživljava kao svoje pozitivno obilježje. Iako je troje ispitanika višejezičnost tijekom odrastanja percipiralo kao nešto negativno, to se promijenilo kako su odrasli. Nekoliko ispitanika višejezičnost smatra dijelom sebe koji nije ni pozitivan, a niti negativan.

Mogući razlog mijenjanja ponašanja i osobnosti ispitanika s obzirom na jezik kojim govore je prilagodba okolini s kojom komuniciraju na određenom jeziku. Prema Chen i Bond (2010) jezik ustvari predstavlja signal koji kod višejezičnih govornika aktivira namjeru ponašanja u skladu s kulturološkim normama te ih motivira da svoje percepcije normi i ostvare. Dakle, nije jezik sam po sebi uzrok promjenama u ponašanju višejezičnih govornika, on je jednostavno pokazatelj situacije u kojoj se govornici nalaze i kojoj će se prilagoditi. Grosjean (2010) također smatra da na prilagodbu stavova, osjećaja i ponašanja dvojezičnih govornika zapravo utječu okolina, kultura i sugovornici, a ne jezici kao takvi.

Kako višejezični govornici imaju pristup dvjema ili većem broju kultura, Grosjean (2010) tvrdi da višejezične ili višekulturne osobe moraju odabrati svoj kulturni identitet. Pri donošenju te odluke uzimaju u obzir kako ih okolina doživljava te druge čimbenike kao što su osobno iskustvo, poznavanje jezika i kultura, poznavanje zemlje u kojoj žive i tako dalje. Mogući ishodi, koji se slažu s odgovorima naših ispitanika, su poistovjećivanje isključivo s prvom kulturom, isključivo s drugom kulturom, ni s prvom niti s drugom kulturom ili poistovjećivanje s objema kulturama.

Za socio-emocionalni razvoj djece, pa tako i za razvoj samopouzdanja, važni su odnosi s vršnjacima. Prema odgovorima možemo vidjeti da je višejezičnost uglavnom negativno utjecala na samopouzdanje onih ispitanika koji su zbog teškoća u jeziku i kulturoloških razlika naišli na nerazumijevanje i neprihvatanje okoline (posebno drugih učenika u razredu).

4.5. Pojedinačna (konkretna) iskustva odrastanja u višejezičnosti

Višejezični govornici (N=20)	
16. Jeste li ikada imali nesporazum s okolinom uzrokovan višejezičnošću? Ako da, opišite događaj i svoje osjećaje vezane za njega.	
Sažeti odgovori	Izvorni navodi
<p>Skoro svi su ispitanici doživjeli nesporazume s okolinom koji su nastali zbog pogrešaka u jeziku.</p> <p>Većinom se nije radilo o ozbiljnim nesporazumima, nego o situacijama koje su se lako i brzo razriješile te nisu imale negativnih posljedica na odnos s osobom s kojom se nesporazum zbio. Upravo zbog toga većina se ispitanika nije mogla sjetiti konkretnih primjera.</p> <p>Međutim, nekoliko je ispitanika opisalo nesporazume koji su doveli do neugodnih situacija s profesorima i učenicima u školi. Ti su događaji ipak ostavili negativnog traga kod ispitanika te pokazuju kako višejezičnost ponekad može biti prepreka u životu višejezičnih govornika.</p> <p>Tako je jedna profesorica hrvatskog jezika u osnovnoj školi ispitaniku na sastavcima redovito smanjivala ocjenu, iako je sadržaj bio dobar, jer pojedine formulacije nisu bile „u duhu hrvatskog jezika“. Pritom nije uzimala u obzir činjenicu da hrvatski ispitaniku nije materinski jezik. Također mu nikad nije pomogla ispraviti rečenice, što je kod ispitanika dovelo do osjećaja frustracije jer nije znao kako popraviti svoj stil pisanja.</p>	<p><i>„Pa sada se mogu sjetiti jedino kad sam prijateljima govorila o koprivi. Ja sam to rekla na rusinskom pokriva pa su me pitali pa što pokriva pa kad su shvatili su mi rekli pa to je kopriva, a ne pokriva. Ali nije bilo ništa strašno.“</i></p> <p><i>„Pa, znalo je biti nesporazuma. Na primjer, na češkom užasne znači super, a u hrvatskom je užasno grozno, ne. I onda mi se zna dogoditi da na hrvatskom kažem užasno, a zapravo sam mislio super.“</i></p> <p><i>„Pa imam jednu situaciju koje se dobro sjećam. Kad sam se tek preselila u Hrvatsku, Istru, krenula sam u vrtić i tako sam više nekako usvojila istrijanski nego standardni hrvatski jezik. I tako kad je prijateljici došla prijateljica iz Zagreba, ja sam ju upoznala sam svojim bratićem i rekla joj ovo je moj zrman. I sad je moja prijateljica njoj koja ne razumije išla objašnjavati da je to meni bratić. A ja sam govorila, ali nije bratić, to je zrman, kao to mi je zrman. I uporno tako, mislim da sam 10 minuta govorila ne ne ne, to mi je zrman, nije bratić dok nisam naučila. To mi je bila skroz strana riječ.“</i></p> <p><i>„Pa znalo je biti. Jer često puta se znam naći u nekim situacijama kad rješavam križaljke ili kad igramo neke igre ja često puta znam isključivo njemačku riječ. Da ti dam jedan</i></p>

Iduće iskustvo podijelio je ispitanik koji je do šestog razreda živio u Njemačkoj te je tamo uz redovnu školu na njemačkom išao jedanput tjedno u školu gdje se istovremeno podučavao hrvatski, bosanski i srpski jezik. Naime, u prvom se razredu srednje profesorica geografije naljutila na njega jer je nehotice upotrijebio srpsku riječ.

Zatim je jedan ispitanik, koji je hrvatski naučio tek u drugom razredu osnovne škole, opisao situaciju u kojoj se drugi učenik uvrijedio zbog krivo postavljenog pitanja o tomu od čega se sastoji sendvič kojeg je ponudio ispitaniku. Ispitanik je uvrijedio učenika kad je umjesto: „Od čega je sendvič?“ pitao: „Kakav je sendvič?“

Ova naizgled bezazlena situacija dobro predočava kako nijanse u formuliranju čine razliku u značenju, a onima koji njima još ne vladaju mogu stvarati probleme.

primjer, recimo bili smo na jednom pub kvizu, i bila je tu Morana iz Potjere, i sad bilo je pitanje koji je izmišljeni lik koji je na Fordsovoj ljestvici najbogatijih, stvoren 1975. i ima mnogobrojnu obitelj. Znači ja sam znao da je to Dagobert Duck, ali ne znam kako se zove na hrvatskom, da je to Bajo Patak pa je bilo s njom rasprave da je to taj.“

„Pa mislim da jesam. U prvom srednje na geografiji sam nešto na hrvatskom rekla, bar sam mislila, ali zapravo sam rekla na srpsko-hrvatskom. I tu je profesorica malo burno reagirala jer sam koristila srpsku riječ, koje ja nisam bila svjesna da sam koristila krivu riječ i tu je nastao nesporazum.“

„Da. Mislim da je bilo u petom razredu kad me jedan učenik pitao želim li probati njegov sendvič. Ja sam pitala kakav je, a što sam htjela reći je od čega je, ali ajde ti to pogodi ako to nije tvoj materinji jezik. A on se naljutio, pa naravno da je dobar i ja sam se samo pitala ajme, zašto se ljutiš, daj molim te mi objasni. Zbog takvih stvari razvila sam užasno duboki strah od neuspješne komunikacije i gubitka osobe zbog toga, što je i dan danas još uvijek prisutno.“

17. Ako imate neka sjećanja, zanimljivosti, anegdote i sl. vezane za proces odrastanja uz višejezičnost, slobodno ih podijelite.

Sažeti odgovori

Prvo ćemo navesti slučaj jednog ispitanika koji je pripadnik talijanske nacionalne manjine. Ispitanik je odrastao s majkom, ocem i dva starija brata. Koristeći se strategijom *jedan roditelj – jedan jezik* majka je s djecom od rođenja govorila hrvatskim, a otac talijanskim. Zanimljivo je kako djeca međusobno

Izvorni navodi

„Kad sam bila manja za žensku osobu iz Brazila rekla sam da je Brazilka.“

„Kad sam bila na jednom gimnastičkom kampu, tamo sam tjedan dana pričala samo na hrvatskom što mi je bilo valjda previše pa sam

komuniciraju. Dok starija braća međusobno pričaju na talijanskom, ispitanik s jednim bratom razgovara na talijanskom, a s drugim bratom na hrvatskom. Ispitanik navodi da su oduvijek tako komunicirali, a kako i zašto je do toga došlo, ne zna.

Iako je svako iskustvo ispitanika zbog specifičnih životnih uvjeta individualno, uočljive su i neke sličnosti.

Tako je nekoliko ispitanika spomenulo kako se ne sjećaju prvog perioda kad su se tek preselili u Hrvatsku. Također, oni ispitanici koji su se s hrvatskim jezikom susreli s tri godine ili više (slijedna višejezičnost), ne sjećaju kako su usvojili jezik, samo da su ga „odjednom“ znali.

Na primjer, jedan ispitanik krenuo je s četiri godine u vrtić bez prethodnog poznavanja hrvatskog jezika. Nitko od odgojiteljica, stručnog tima i djece nije govorio djetetovim prvim jezikom. Ispitanik ne zna kako su se sporazumijevali ni kako je usvojio jezik. Ali u sjećanju mu je ostao trenutak kad je prvi put shvatio značenje jedne hrvatske rečenice. Naime, svaki dan djeca su išla u šetnju te su odgojiteljice upućivale djecu da obuku „jakete“ i zavežu „špigete“. Jednog dana ispitanik je povezo odgojiteljčinu rečenicu s radnjom koju treba napraviti (obučiti jaknu i zavezati vezice na cipelama). Ovo je samo jedan od primjera koji su ispitanici naveli.

Za kraj smo naveli nekoliko zanimljivih anegdota iz djetinjstva ispitanika jer one ipak najbolje predočavaju kakve sve situacije višejezično odrastanje donosi sa sobom.

počela u snu pričati na rusinskom. A kako druge cure u sobi nisu znale da sam ja Rusinka, prepale su se da je neki demon ušao u mene i pozvale su trenera da ja pričam nekim čudnim jezikom pa je to bila cijela drama.“

„E pa kad sam bila mala sam stvarala nove riječi tako da bi spojila njemačku i hrvatsku riječ u jednu. Npr. bubble na hrvatskom i Brötchen na njemačkom pa bi ja rekla mama ja želim bročnice.“

„U šestom razredu je moja učiteljica engleskog jezika postavila pitanje i ja sam se javila jer sam znala odgovor. Ali u tom trenu kada je pokazala na mene nisam znala riječ niti na hrvatskom, niti na njemačkom, niti na engleskom pa me je pogledala kao da sam blesava. Na kraju je pozvala moju mamu i vrlo zabrinuto pitala je li sve u redu sa mnom jer sam se javila, a nisam znala odgovor. Ja sam znala odgovor, samo nisam znala riječ za odgovor.“

„Kada sam bila mala i kada bi se naljutila pričala bih na hrvatski, ali psovala na talijanski. I dandanas je tako.“

„Sjećam se u vrtiću kad smo jedan dan išli na livadu i sad je teta bila rekla trčite i svi počnu trčati, a ja ono šta radite, šta je bilo. I teta meni pokazuje, ajde i ti trči i ja ok, idem trčati. I sjećam se da sam bila došla doma i sva uzbuđena rekla mami ee, znaš kao ono, trčati znači brzo hodati i objašnjavala sam joj tako neke riječi. Ovog ostalog se baš i ne sjećam, malo mi je taj period u magli.“

Iako se većina nesporazuma može smatrati anegdotama, neke situacije koje su ispitanici doživjeli ostavile su kod njih duboke tragove. Zanimljivo je da su se svi ozbiljni nesporazumi dogodili u školi, kako s učenicima, tako, nažalost, i s profesorima. Prema Novak Milić (2012) za uspješnu integraciju višejezičnih učenika presudni su ponajprije razumijevanje, tolerancija i strpljenje. Višejezični učenik za nastavnike može predstavljati izazov. Kao odrasli i stručni ljudi, nastavnici moraju biti svjesni svoje uloge, ne samo u učenikovom svladavanju jezika i gradiva, već i u stvaranju pozitivnog i poticajnog ozračja u razredu. Rezultat uspješne integracije vrijedno je iskustvo za sve sudionike: višejezični učenik uklopio se u novu sredinu, dok su nastavnici i drugi učenici razvijali višekulturnost i toleranciju (Bošnjak, 2012).

5. ZAKLJUČAK

Višejezičnost je možda najbolje dočarao psiholingvist i višejezični govornik François Grosjean u svojoj knjizi *Bilingual: Life and Reality*. U želji da bude optimističan, ali u isto vrijeme i realističan kaže:

Višejezičnost nije teret ili problem kakvom ju neki prikazuju, ali nije ni potpuno blaženstvo u što nas drugi žele uvjeriti. Višejezičnost je jednostavno činjenica za milijune i milijune ljudi, sa svojim usponima i padovima, dobrim i lošim vremenima, trenucima sreće (ima ih mnogo) i trenucima frustracije (ima ih nekoliko) (Grosjean, 2010, str. 17).

Takvo viđenje višejezičnosti slaže se s rezultatima koje smo dobili provedenim istraživanjem. Naime, istraživanje je pokazalo da višejezični ispitanici svoju višejezičnost smatraju prednošću u životu. Međutim, to ne znači da višejezičnost sa sobom donosi isključivo prednosti. Ispitanici su naveli brojne izazove s kojima su se susreli od kojih su neki izravna posljedica višejezičnosti (griješnje i nesigurnost u jeziku), dok su drugi posredna posljedica uzrokovana stavom okoline prema višejezičnosti ispitanika (npr. vršnjačko nasilje). Da i u jednom i u drugom slučaju izuzetno veliku ulogu imaju nastavnici, možemo vidjeti na primjerima ispitanika koji su odrasli u krajevima u kojima je višejezičnost uobičajena pojava. Oni su u usporedbi s drugim ispitanicima naišli na puno više razumijevanja i potpore u školi, kako od učitelja i profesora tako i od drugih učenika. To je pozitivno djelovalo na njihov jezični, ali i na socio-emocionalni razvoj jer u sigurnom i poticajnom okružju višejezično dijete može pogriješiti u jeziku bez ikakvih posljedica (neodobranje nastavnika ili ismijavanje učenika), što povećava njihovo samopouzdanje. Da problem nije toliko višejezičnost sama po sebi koliko reakcija okoline na nju, smatra i Grosjean (2010) koji naglašava značenje pružanja potpore višejezičnoj djeci. Važno je dopustiti im da izraze što znači biti višejezična i višekulturna osoba i koje poteškoće zbog toga mogu imati. Zadatak je odraslih (roditelja, odgojitelja i nastavnika) da prate te poteškoće i olakšaju djetetu da ih prebrodi.

Sagledavajući rezultate, zabrinjava broj ispitanika koji su doživjeli negativna iskustva u osnovnoj školi. Tomu su, umjesto da umanje postojeće izazove višejezičnosti, znatno doprinijeli nastavnici. Ignorirajući činjenicu da se radi o višejezičnim učenicima, nastavnici im nisu pružali dovoljno razumijevanja ni pomoći kod poteškoća koje su imali, a u nekim su im slučajevima čak i zamjerali komunikacijske i druge pogreške koje su nastale zbog višejezičnosti. Takvi su se

stavovi nastavnika odrazili i na ponašanje drugih učenika prema ispitanicima, što je dovelo do dodatnih problema u socijalizaciji s vršnjacima. Negativna iskustva ispitanika ukazuju na nužnost senzibiliziranja jednojezičnih nastavnika za potrebe svojih višejezičnih učenika, kao i dodatnog obrazovanja nastavnika za rad s višejezičnom djecom.

Uvid koji smo dobili u odrastanje dvadeset višejezičnih osoba, iako nije mjerilo za svako višejezično iskustvo, daje smjernice kako okolina može olakšati višejezično odrastanje i omogućiti optimalan razvoj višejezične djece.

POPIS LITERATURE

- Bialystok, E., Craik, F. I. M. (2010). Cognitive and Linguistic Processing in the Bilingual Mind. *Current Directions in Psychological Science*. 19 (1), 19 – 23.
- Bialystok, E., Luk, G., Peets, K. F., Yang, S. (2010). Receptive vocabulary differences in monolingual and bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*. 13 (4), 525 – 531.
- Bialystok, E. (2009). Bilingualism: The good, the bad, and the indifferent. *Bilingualism: Language and Cognition*. 12 (1), 3 – 11.
- Bošnjak, M. (2012). U razredu s inojezičnim govornicima. U M. Mićanović (Ur.) *Inojezični učenik u okruženju hrvatskoga jezika: Okviri za uključivanje inojezičnih učenika u odgoj i obrazovanje na hrvatskome jeziku* (str. 67 – 72). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Bradarić-Jončić, S., Kolarić, B. (2012). *Dvojezično obrazovanje gluhe djece*. (Pregledni rad). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Brown, A. (2017). The effects of growing up in a multilingual environment on a young child's self-esteem. *The Plymouth Student Educator*. 4(1), 35 – 51.
- Canadian Heritage. (2016). Economic Advantages of Bilingualism: Literature Review. Preuzeto 25.7.2020. s <https://www.caslt.org/files/learn-languages/pch-bilingualism-lit-review-final-en.pdf>
- Cenoz, J. (2013). Defining Multilingualism. *Annual Review of Applied Linguistics*, 33, 3 – 18.
- Chen, S. X., Bond, M. H. (2010). Two Languages, Two Personalities? Examining Language Effects on the Expression of Personality in a Bilingual Context. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 36 (11) 1514 – 1528.
- Chong, L. (2004). *Bilingualer Spracherwerb in deutsch-chinesischen Familien in einem englisch-chinesischen Umfeld – Eine Erhebung in Hongkong* (Doktorska disertacija). München: Ludwig-Maximilians-Universität.

- Diaz, R. M. (1983). Thought and Two Languages: The Impact of Bilingualism on Cognitive Development. *Review of Research in Education*, (1983), 10, 23 – 54.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2018). Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2018. Preuzeto 19.7.2020. s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2018/sljh2018.pdf
- Franceschini, R. (2011). Multilingualism and Multicompetence: A Conceptual View. *Modern Language Journal* 95 (3), 344 – 355.
- Genesee, F. H. (2009). Early childhood bilingualism: Perils and possibilities. *Journal of Applied Research on Learning* 2 (Special Issue), Article 2, 1 – 21.
- Grosjean, F. (2019). Stuttering in Bilinguals: What We Know. *Psychology Today*. Preuzeto 04.7.2020. s <https://www.psychologytoday.com/us/blog/life-bilingual/201907/stuttering-in-bilinguals-what-we-know>
- Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and Reality*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hakuta, K., Diaz, R. M. (1985). The relationship between degree of bilingualism and cognitive ability: A critical discussion and some new longitudinal data. *Children's language*, 5, 319 – 344.
- Hržica, G., Padovan, N., Kovačević, M. (2011). Društvenojezni utjecaj na dvojezičnost – hrvatske dvojezične zajednice u Istri i Beču. *Lahor*, (12), 175 – 196.
- Jajić Novogradec, M. (2017). Individualna višejezičnost u kontekstu Hrvatskoga obrazovnog sustava. *Studia Polensia*, 6 (1), 29 – 48.
- Jelaska, Z., (2005). *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Medved Krajnović, M. (2005). Dynamism of Successive Childhood Bilingualism. *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, 50, 25 – 38.
- Medved Krajnović, M. (2010). *Od jednojezičnosti do višejezičnosti: Uvod u istraživanja procesa ovladavanja inim jezikom*. Zagreb: Leykam international.
- Močinić, A. (2011). Bilingual education. *Metodički obzori*, 6(2011)3, (13), 175 – 182.

- Myers-Scotton, C. (2006). *Multiple voices. An Introduction to Bilingualism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Novak Milić, J. (2012). Međukulturalna komunikacijska kompetencija i inojezični hrvatski u okruženju hrvatske škole. U M. Mićanović (Ur.) *Inojezični učenik u okruženju hrvatskoga jezika: Okviri za uključivanje inojezičnih učenika u odgoj i obrazovanje na hrvatskome jeziku* (str. 61 – 66). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Prebeg-Vilke, M. (1991). *Vaše dijete i jezik: Materinski, drugi i strani jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sebastián-Gallés, N., Albareda-Castellot, B., Weikum W. M., Werker, J. F. (2012). A Bilingual Advantage in Visual Language Discrimination in Infancy. *Psychological Science*, 23 (9), 994 – 999.
- Van Borsel, J., Maes, E., Foulon, S. (2001). Stuttering and bilingualism: A review. *Journal of Fluency Disorders*, 26 (3), 179 – 205.
- Vujnović Malivuk, K., Palmović, M. (2015). Dvojezično usvajanje jezika: povezanost s jezičnim teškoćama i nejezičnim sposobnostima. *Logopedija*, 5 (1), 20 – 24.

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)